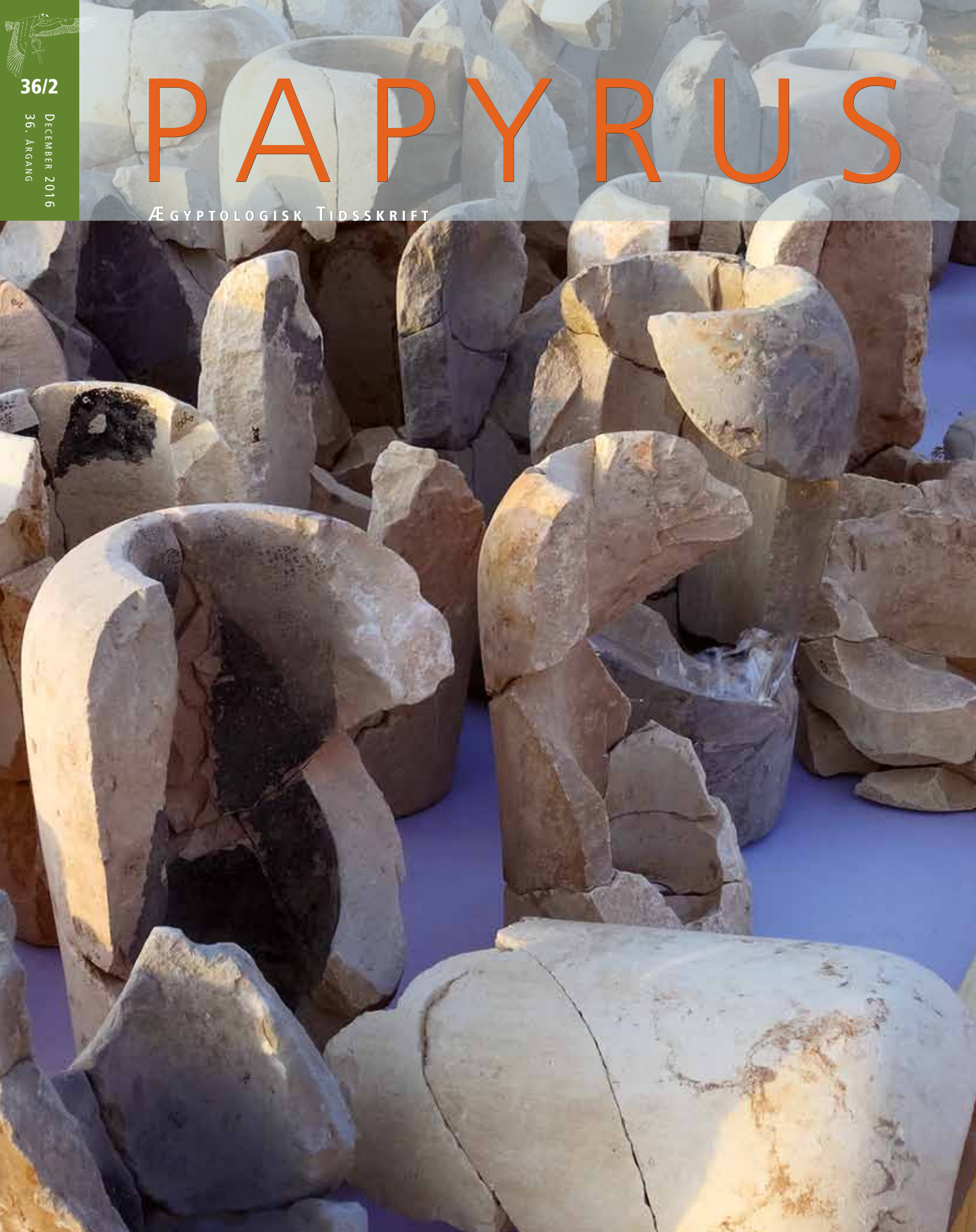

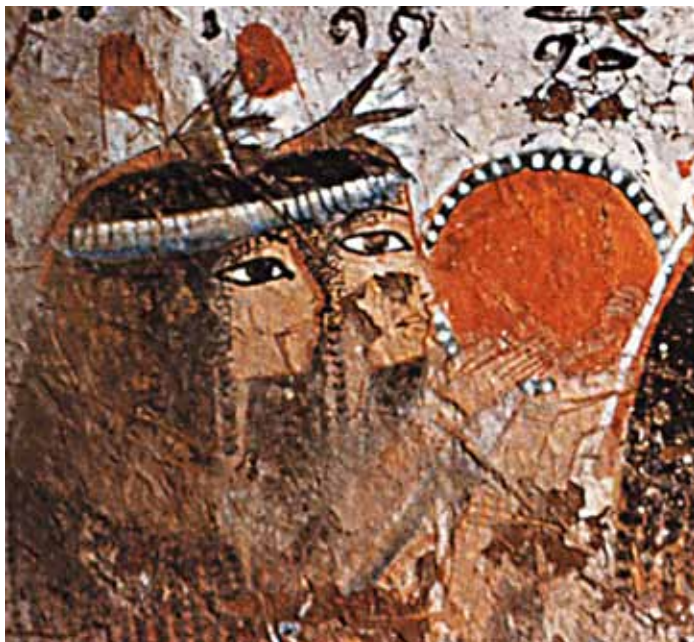

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 36. årgang nr.2 2016

Gademusik
med rund
ramme-
tromme i
TT 51. Foto
UNIDIA.

- 4 Skaktgravene i Wadi Bairiya.
Den Glitrende Atens hustruer og
hofdamer og deres familiegrave**
Piers Litherland

- 18 Papyrus Carlsberg 8:
Ægyptiske øjenremedier i den senere
medicinske tradition**
Sofie Schiødt

- 26 Barselstrømmer**
Lise Manniche

- 40 Boganmeldelser**
Lise Manniche

- 42 Nekrolog: Anne Zeeberg**
Paul John Frandsen

- 43 Tilbage til Sesebi**
Lise Manniche

- 44 Siden Sidst**
Louise Alkjær

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær er cand.
mag. i ægyptologi

Piers Litherland er leder
af New Kingdom
Research Foundation
(UK)

Lise Manniche, mag.
art., PhD er redaktør af
Papyrus

Sofie Schiødt er cand.
mag. i ægyptologi

ENGLISH ABSTRACTS

The shaft tombs of Wadi Bairiya. The family tombs of the wives and court women of the Dazzling Aten

Piers Litherland

The article describes the clearance of a small, remote group of royal shaft tombs of the period of Amenhotep III containing the burials of the highest standard of two almost unknown royal wives and other court women and children. They contained the largest quantity of canopic jars ever recovered, all smashed in an apparent *damnatio memoriae*. Evidence suggests that the site was not remote but part of a large integrated landscape connecting Amenhotep III's building projects. The weather was much wetter and the landscape greener than now though possibly affected by sudden drought.

P. Carlsberg 8: Egyptian eye medicine in later tradition

Sofie Schiødt

As opposed to the verso with its birth prognoses, the ophthalmological section of the recto of P. Carlsberg 8 has not previously been the subject of a detailed study. It is of interest not only because of the nature of the remedies prescribed but also as a demonstration of how pharmaceutical knowledge was selectively transmitted from ancient Egypt to societies with a different cultural background.

Birth drums

Lise Manniche

Known in Egypt from at least around 2000BC and until the present day, the round frame-drum was used to celebrate birth and to protect mother and infant from evil when most vulnerable. It also makes an appearance during the *sed* festival and, in the texts, at the threshold of another existence during lamentations for Osiris. Decorated membranes of two framedrums reveal details of their use, and added information from other representations enables us to form an idea of the significance of this instrument, especially in the 20th – 21st dynasties.

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen
ToRS

Københavns Universitet Amager
Karen Blixensvej 4, bygning 10
2300 København S

Hjemmeside

www.daes.dk

DÆS e-mail

mail@daes.dk

Papyrus e-mail

lise@mannique.org

Bank

Danske Bank
1551-0007347383

Bestyrelse

Else Steenberg (sekretær)
Louise Alkjær
Merete Allen Jensen
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)

PAPYRUSredaktion

Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Louise Alkjær

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen

Tryk

P.E. Offset, Varde

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.

ISSN 0903-4714

Omslagsbilleder

Kanopekrukker fra begravelser af
Amenhotep III's hof. Foto New
Kingdom Research Foundation.

Redaktionelt

Engang i foråret blev der på ToRS afholdt et foredrag, der gik de flestes næse forbi. Da det berører en periode, der ellers udøver en magnetisk tiltrækning på publikum, nemlig tiden omkring Amenhotep III, ærgrede det mange, inklusive redaktøren. Det rådes der hermed bod på, for det var nærliggende at bede foredragsholderen, Piers Litherland, om at skrive en artikel til Papyrus. Vi er endda så heldige, at det er det første, der kommer ud på tryk på noget sprog om de spændende opdagelser, der også i skrivende stund gøres i wadi'erne bag Dronningernes Dal af The New Kingdom Research Foundation (som Litherland selv er stifter af). Det er lidt over 100 år siden at de første, spredte fund af ituslåede kanopekrukker blev gjort, som afslørede begravelser af interessante personer i området: kvinder fra Amenhotep III's hof. To korte rapporter blev det til dengang – og så tavshed. Nu får vi endelig mulighed for at få afklaret, hvor disse krukker stammer fra, og den sammenhæng, hvori gravene hørte hjemme.

Det kom også redaktøren for øre, at en af de nyudklækkede ægyptologer havde begået et interessant speciale, som kunne egne sig som emne for en artikel i Papyrus. Her kom dagspressen os i forkøbet, men vi er glade for at Sofie Schiødt havde mulighed for at resumere sine opdagelser for os. Det drejer sig om nogle fragmenter af en papyrusrulle i instituttets egen samling, Papyrus Carlsberg 8, som på forsidens rummer nogle recepter på øjenremedier. Her får vi ikke blot oversættelse, men også en præsentation af, hvordan medicinsk viden, som ægypterne jo var berømte for, rent faktisk blev overleveret i andre, senere kulturer.

Den tredje artikel i dette nummer omhandler rammetrommer. For adskillige år siden afleverede redaktøren et kapitel om emnet til udgivelse i en amerikansk publikation, som

dog endnu ikke har set dagens lys. Da det stadig har lange udsigter, blev det besluttet at oversætte og omarbejde det i en sådan grad, at der kun er tale om det samme forarbejde, men ikke den samme artikel. Den runde rammetromme, som jo mere er et rytmisk end et melodisk instrument, blev primært anvendt til at fejre og beskytte, ganske særligt i forbindelse med fødsler, samt ved kongens forryngelsesfest (*sed*-festen), men også på tærsklen til et andet liv: ved begravelsen af repræsentanten for alle døde ægyptere: Osiris.
LM

NB

Fra og med dette
nummer udsendes møde-
kalenderen kun elektronisk.

Hvis nogen medlemmer har problemer med at få adgang til den, kan de henvende sig til DÆS. Det årlige kontingent (<http://daes.dk/nytsite/bliv-medlem/>) indbetales til DÆS's konto - se spalten til venstre.

Skaktgravene i Wadi Bairiya

Baggrunden

I en artikel fra 1917 henviser Howard Carter i to sætninger kort til fem åbne “skaktgrave”, der ligger på højere grund overfor indgangen til Wadi el-Agaala et stykke nordvest for de wadi'er, der var det egentlige emne for hans artikel.¹ Ud fra keramik, der lå spredt på overfladen, og et enkelt stykke af en kanopekrukke, daterede Carter gravene til Amenhotep III's regering. I 2013 undersøgte vi igen det område, som Carters artikel fra 1917 omfattede, og ved afslutningen af vores arkæologiske kortlægning aflagde vi endnu et besøg ved disse skaktgrave.² Det stod straks klart, at det drejede sig om usædvanligt komplekse grave.

Det var det evige spørgsmål om, hvor begravelserne for kongefamilien i det 18. dynasti befandt sig, der havde draget os til de vestlige wadi'er.

- 1 Howard Carter, 'A tomb prepared for queen Hatshepsut and other recent discoveries at Thebes', *Journal of Egyptian Archaeology* 4, 1917, s. 107-118.
- 2 Piers Litherland, *The Western Wadis of the Theban Necropolis*, New Kingdom Research Foundation, London 2014.

Den Glitrende Atens hustruer og hofdamer og deres familiegrave

Den ekspedition, der genudgravede skaktgravene i Wadi Bairiya (WB1), var et fælles projekt mellem Det Ægyptiske Antikvitetsministerium og New Kingdom Research Foundation/Cambridge Expedition to the Valley of the Kings. Det Ægyptiske Antikvitetsministeriums hold blev ledet af Ali el-Asfar og Mahmoud Afifi. Fælles Field Directors var Geoffrey Martin og Piers Litherland, og den arkæologiske leder var Mohsen Kamel. Vores geolog var Judith Bunbury. Andre medlemmer af ekspeditionen var Rabee Eisa, Sherif el-Moneim, Hanan Mahmoud, Nermeen Shaben, Mohamed Abd el-Bast, Amr Zakaria, Rosa Vane, Alexis Pantos, Stephen Goddard, Graham Smith, Rebekah Miracle, Freya Sandarangani, Soha Kamel og Yaser Mahmoud.

Vi ønsker at takke antikvitetsministeren og Supreme Council of Antiquities for at give os tilladelse til at udføre dette arbejde og skylder også en tak til chefen for de øvreægyptiske, faraoniske antikviteter, direktøren for Vestbredden i Luxor, direktøren for Qurna Syd og vores inspektører. Vi takker endvidere Cyprian Broodbank, Kate Spence, Frédéric Colin og Cassandre Hartenstein, Pia Edqvist, Ray Johnson, Susanne Bickel, Elina Paulin-Grothe, Marc Gabolde, Betsy M. Bryan, David Aston, Corinne Duhig, Richard Redding og Angus Graham.

Hvor intet andet er nævnt skyldes illustrationerne New Kingdom Research Foundation. Teksten er oversat af Lise Manniche.

Fig. 1 WB1-skaktgravenes beliggenhed. Kort fra Google Maps.

Carter,³ og senere Winlock,⁴ havde foreslået, at begravelserne havde bevæget sig støt mod vest langs det thebanske klippemassiv og derefter mod nordvest ind i de vestlige wadi'er. Ud fra deres størrelse og kompleksitet forekom det som en mulighed, at gravene her kunne være en del af denne bevægelse. I 2014 søgte vi om og fik tilladelse til at rydde skaktgravene i Wadi Bairiya 1 (WB1) igen og til at fortsætte vores arkæologiske undersøgelser i Wadi Bairiya og Wadi el-Agaala.

Det fremgår [fig. 1], at disse grave tilsyneladende ligger langt væk. I modsætning til klippegravene i de vestlige wadi'er var der ikke blevet gjort forsøg på at skjule dem, og de var synlige oppefra fra alle sider, især da de var omgivet af store affaldsdynger. De var også adskilt fra selve det thebanske klippemassiv af Wadi Bairiyas flodslette. De fem skaktgrave virker som en isoleret gruppe, en lille ø af begravelser på et plateau 20 meter over wadi's bund.

3 Carter, *op. cit.*

4 Herbert E. Winlock, 'The tomb of Queen Inhapi - An open letter to the editor', *Journal of Egyptian Archaeology*, 17, 1931 s. 107-110.

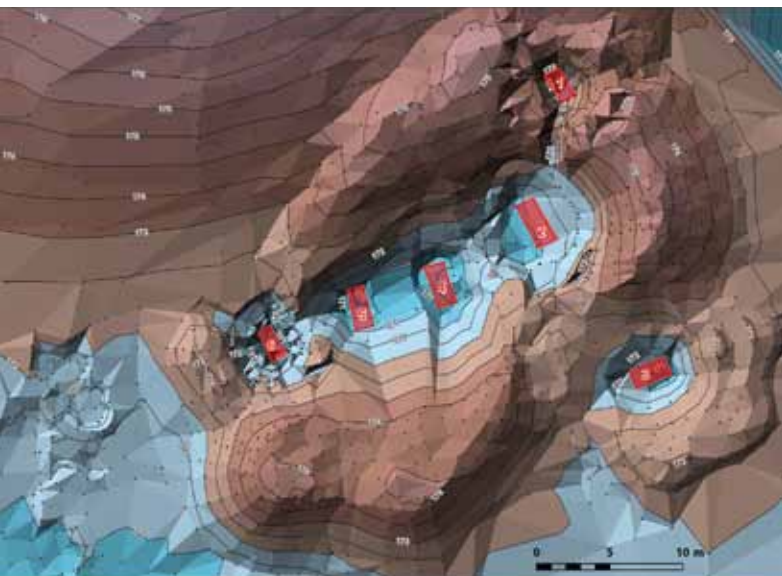
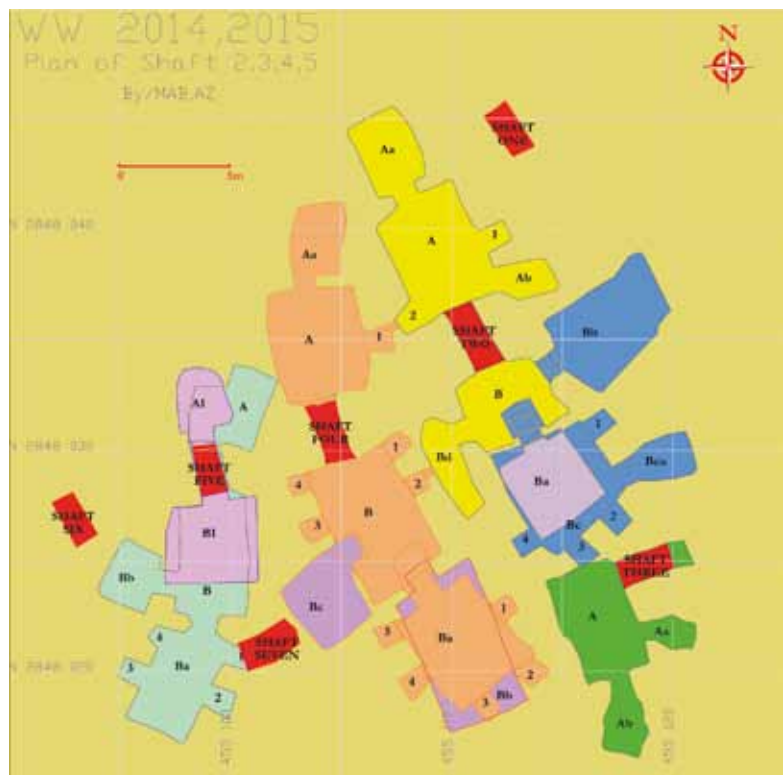

Fig. 2 Skaktgravene i WB1.

Fig. 3 Plan over de fire skaktgrave.

Rydning

Vores rydning afslørede i begyndelsen seks skakter i stedet for blot fem, men kun fire af disse (skakt 2, 3, 4, 5) førte til grave. To (skakt 1 og 6) var enten tilløb til skakter eller måske blot balsameringsgruber [fig. 2]. Senere fandt vi under affaldsdyngerne en syvende skakt (skakt 7), som måske har været til et grundlæggelsesdepot.

Disse graves sammensatte arkitektoniske udformning blev yderligere åbenbaret, efterhånden som vi opdagede flere rum under det grus, der fyldte dem. Skakt 2 var den mest komplekse, idet den bestod af ni rum i tre planer. Skakt 3 var den enkleste af gravene med bare et enkelt, stort rum og i forbindelse med det to mindre, ufuldstændige opbevaringsrum. Skakt 4 bestod af seks rum i tre planer. Skakt 5 omfattede seks rum på to fuldstændigt adskilte planer [fig. 3].

Rummenes størrelse og deres indviklede arkitektur bekræftede, at det drejede sig om betydningsfulde grave. Hvad der formodentlig blot er et forkammer (rum B) i den sydlige del af skakt 2 måler 3 m³. Det samme rum i skakt 4 er 4 x 6½ meter og 2½ meter højt. Placeringen af gravene ved siden af hinanden og det at de ligger så tæt, at de næsten ser ud til at gribe ind i hinanden, antydede fra begyn-

delsen, at der var en eller anden form for forbindelse mellem begravelserne.

Skakternes fyld var en blanding af ørkenmergel, sand, skærver og genstande. Potteskår (vi endte med at samle i alt omkring 2 ton!) var det hyppigste, forarbejdede materiale, men blandet med dette lå der mange fragmenter af stenkar, ituslåede fajancekakler, halvt forkullede træstykker, glasindlæg, linnedstykker og andre rester af de oprindelige begravelser. Der var blevet flyttet rundt på dette fyld i flere omgange, og det fremgik af dets ensartethed og den vinkel det lå i i de nederste rum samt det faktum, at de øverste rum var tomme, at gravene på et tidspunkt havde været næsten fuldstændig tomme. Bortset fra opbevaringskrukker, der ansås for værdiløse og ikke kunne identificeres med nogen person, var indholdet tilsyneladende blevet flyttet til øverst i affaldsbunkerne, hvor bærbar effekt blev fjernet, forgylt træ brændt for at redde guld, og navnene på ejerne af gravene destrueret.

De mange kanopekrukker til indvolde blev slået i stumper og stykker. Mejselmærker på indersiden tyder på, at det blev gjort med fuldt overlæg og efter bogen [fig. 5]. For det første blev mejsler ikke brugt til at fremstille kanopekrukker, og for det andet var redskaberne som regel omhyggeligt

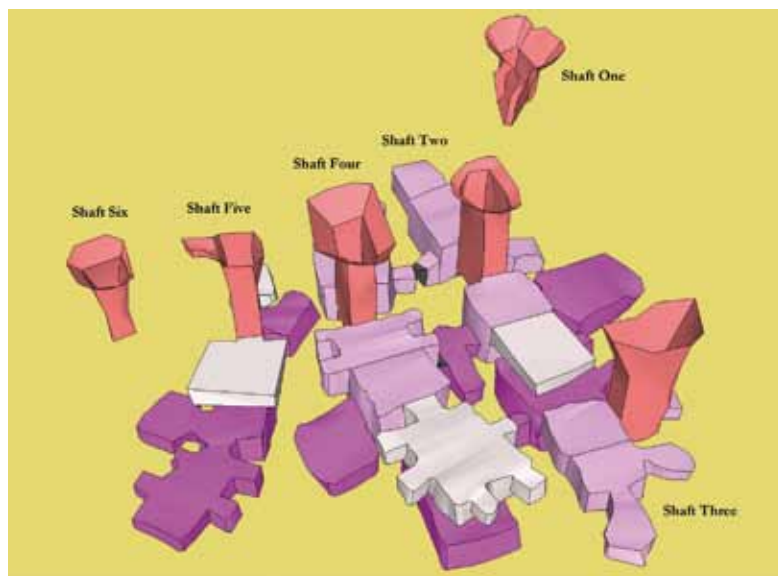

Fig. 4 Tredimensionel gengivelse af skaktgravene.

Fig. 5 Mejselmærker på indersiden af SV11 (Ti'aa).

kontrolleret (og værdifuld) statslig ejendom.⁵ Mange af de resterende træstykker bærer også spor af at have været snittet med en skarp genstand (formentlig flinteknive), hvilket er tegn på, at der her er tale om en form for *damnatio memoriae* – en personlig hævnakt.

Den slags kunne have fundet sted når som helst i tiden efter Amarna-perioden, muligvis, som Geoffrey Martin har foreslået, i Ramesses II's tid eller, som det fremgår af keramik fra Tredje Mellemtid under affaldsdyngerne, på det tidspunkt under Herihor, hvor skriveren Butekhamon gav de thebanske grave en komplet overhaling.⁶ I hundreder af år blev gravene stort set overladt til deres egen skæbne. Regn, vind og tyngdekraften fyldte skakterne igen med indholdet af de affaldsdynger, der var hobet op omkring indgangen. Dette fremgår tydeligt af erosionen af skakternes kanter og den vinkel, vi forefandt fyldet i. Moderne gravrøvere på jagt i dyngerne tog ting og sager med sig. Nogle af

dem dukkede op hos antikvitethandlere i Luxor i 1903, hvor de blev købt af Legrain og andre, bl.a. Lord Amherst.

Kanopekrukkerne

Vores indledende fund i skakterne inkluderede stumper af kanopekrukker med udgravningens første navne. De knyttede gravene til fragmenter i Strasbourg Universitet, Petrie-samlingen i University College London og Cairo-museet. De sidstnævnte var blevet omtalt i artikler udgivet af Legrain i 1903 og 1904.⁷ Disse fund er tidligere mest blevet henført til grave i Dronningernes Dal.⁸

Indtil nu har vi fremdraget og sammenstykket 79 kanopekrukker. De udgør den største samling af

5 Jaroslav Černý, *A Community of Workmen at Thebes in the Ramesside Period*, Cairo 2002, s. 131, 227.

6 Se Nicholas Reeves, *Valley of the Kings: Decline of a Royal Necropolis*, London og New York 1990, s. 232-239.

7 Georges Legrain, 'Fragments de canopes', *Annales du Service des Antiquités* 4, 1903, s. 138-149 og *id.*, 'Seconde note sur des fragments de canopes', *ASAE* 5, 1904, s. 139-141. Se også Bertha Porter og Rosalind L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings* I², 2, Oxford 1964, s. 769-770.

8 F.eks. Aidan Dodson og Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, London 2004, s. 137-141.

Fig. 6 Kanopekrukker fra første og anden sæson.

sådanne krukker, der nogen sinde er udgravet [fig. 6]. 42 af dem har indskrifter og rummer udover de sædvanlige beskyttelsesformularer unikke tilføjelser [fig. 7], som omtaler ikke blot de afdelinger af hoffet, som personerne var tilknyttet (“Den Glitrende Atens Hus”, “Den Kongelige Gemalindes Hus”, “Faroarvingernes Hus”), men i nogle tilfælde hvad der synes at være øgenavne: “Den der slår med raseri”, “Den der tilbringer mange vellystige nætter i Den Glitrende Atens By”, og “Den der danser...”.⁹

Nedenfor ses en liste over de navne, vi har samlet i WB1-området og deres relation til materialet i Cairo, Strasbourg og University College London. Ud fra de fragmenter, vi har fundet, og den blotte mængde af dem, står det klart, at alt dette materiale kommer fra gravene i WB1.

⁹ Se Nicholas B. Millet, ‘Some canopic inscriptions of the reign of Amenhotep III’, *Göttinger Miszellen* 104, 1988, s. 91-93. [Se også *Papyrus* 31/1, 2011, s. 14-27, især s. 20-23. LM].

Fig. 7 SV5: “Kongeligt ornament Satti, kaldet ‘Den der slår med raseri’”.

Nebetnuhet. Stor kongelig gemalinde. Kanopefragment af alabast. Også alabastfragmenter i Cairo og UCL.

Henut. Kongeligt ornament og kongelig gemalinde. Fragment af trævifte. Også alabastfragmenter i Cairo.

Menkheperra. Kongesøn. Fire kalkstenskanopekrukker, krukkepåskrift [blæk-notat på opbevaringskrukke]. Krukker matchet med kalkstensfragmenter i Strasbourg. Kalkstensfragmenter i Cairo og Strasbourg.

Ti'aa. Kongedatter. Kanopefragment af kalksten. Kalkstensfragmenter i Cairo og UCL.

Satti. Kongeligt ornament. Kanopefragment af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

Takhaat. Kongeligt ornament. Kanopefragment af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

?Takhaat II. Ingen titel. Fra Den Glitrende Atens Hus. Kanopefragmenter af kalksten.

Twi. Kongeligt ornament. Krukkepåskrift. Kalkstensfragmenter i Cairo.

Tawosret. Kongeligt ornament. Kanopefragment af kalksten, krukkepåskrifter. Kalkstensfragmenter med Tawosret i Cairo er i anden stil og hører måske til en anden Tawosret.

Hatti. Kongeligt ornament. Kanopefragmenter af kalksten, krukkepåskrift. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

By. Kongeligt ornament. Fra Den Glitrende Atens Hus. Kanopefragmenter af kalksten, krukkepåskrift. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

Kafi. Kongeligt ornament. Kanopefragmenter af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo og i privatsamling.

?Kafi II. Ingen titel. Kanopefragmenter af kalksten.

Mutnofret. Kongeligt ornament. Fra Faraoarvingernes Hus. Kanopefragmenter af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

?Hatshepsut. Kongeligt ornament. Kanopefragment af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo. Vores stykke kan være et fragment, der hører til Hattis kanopekrukke.

Nebamun. Ingen titel. Kanopefragment af kalksten. Også kalkstensfragmenter i Cairo.

Iwy. Ingen titel. Krukkepåskrift.

**Tentnet eller Ta-nt-
iwnt.** Ingen titel. Krukkepåskrifter.

Henuwy. Ingen titel. Krukkepåskrift.

Wpt-iny-m-iwnt. Ingen titel. Krukkepåskrifter.

Mwt.... Ingen titel. Krukkepåskrift. Kunne være Mutnofret.

Mwt-twi.... Ingen titel. Krukkepåskrift.

Fig. 8 Segl i to dele med teksten “Nebmaat-ra, konge af Øvre- og Nedreægypten”.

Nebetnuhet kendes også fra den nederste halvdel af en *ushabti*-figur i British Museum, der utvivlsomt kommer fra disse grave, men uden noteret proveniens.¹⁰ At titlen “kongeligt ornament” er inkluderet, og det at omtale af hende som datter af en konge mangler, gør det usandsynligt, at Henut på nogen måde skulle have noget at gøre med Henuttaneb [datter af Amenhotep III]. Ti'aa er sandsynligvis den datter af Tuthmosis IV med samme navn, hvis slet bevarede rester blev fundet i Rhind-graven.¹¹ Det kunne tyde på, at noget blev reddet fra disse grave og genbegravet.

I Legrains publikation inkluderer navnene i Cairo navnet på en mand: Nebamun. Kanopekrukke SV22 fra WB1 har spor af en indskrift, som kunne svare til en Nebamun-krukke i Cairo.

Andre fund

Ud over nekropolens segl (sjakalen og de ni fanger) fandt vi to segl med Amenhotep III's navn. Det første var et krukkesegl som dem, der er fundet i større mængde i Malqata med “Den Glitrende Aten”¹² og et enkelt lille lersegl i to dele med “Nebmaat-ra, konge af Øvre- og Nedreægypten” [fig. 8]. Hundredvis af stumper af fajancekakler, mange af dem stadig

10 W.L. Nash, ‘Notes on some Egyptian antiquities’ in *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology* 29, 1907. British Museum object reference: YCA51080.

11 Alexander H. Rhind, *Thebes, its Tombs and their Tenants, Ancient and Present*, London 1862.

12 William H. Hayes, ‘Inscriptions from the palace of Amenhotep III’, *Journal of Near Eastern Studies* 10, 1951, s. 35-40, 41-56, 82-111, 156-183, 169-176, 231-242.

Fig. 9a og b Længst til højre et fyld til en *ankh*-løkke af fajance fra et møbel magen til et fra Yuya og Tuyus grav (t.h.). Foto med tilladelse fra Z. Hawass, Z. og S. Vannini, *The Lost Tombs of Thebes: Life in Paradise*, London 2009.

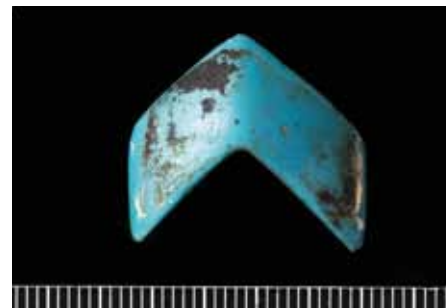
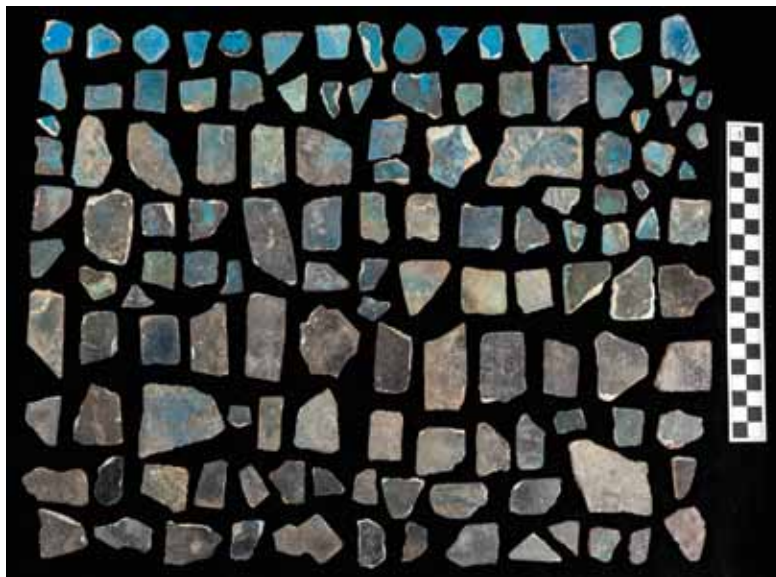

Fig. 11
Rishi-indlæg (fjermønster) af glas med spor af forgyldning langs kanten.

Fig. 10 Nogle af de mange hundrede fajancefragmenter.

Fig. 14 Fragmenter af træ klar til sortering.

Fig. 15 Et udvalg af keramik fra WB1.

Fig. 16 Et udvalg af overarmsknogler med tegn på medfødte perforerede knogleblade.

Fig. 12 Glasindlæg fra kiste.

Fig. 13 Træfragment af vifte med indskriften "Kongeligt ornament, kongelig gemalinde Henut".

med rester af forgyldning langs kanterne, viser, at der fandtes møbler som dem i Yuya og Tuyus grav (KV46). Nogle af dem, såsom udfyldningen af løkken i *ankh*-tegnet [fig. 9a og b], har stadig deres oprindelige form. Meget af fajancen er ganske brændt og har mistet farven.

Vi fandt mange glasfragmenter, hvoraf nogle er omvendt V-formede indlæg fra *rishi*-fjermønster af fineste kvalitet. De er lavet så at de passer til kurverne på kister af samme type som den fra KV55. Den bedste parallel hvad angår kvaliteten er dog Tutankhamons mellemste kiste. Indlæggene bærer spor af forgyldning fra den træform (kisten), som de oprindelig sad i [fig. 11]. Andre glasindlæg fra kister og mumiemasker som dem i KV46 (Yuya og Tuyu)

og Aper-Els grav¹³ [fig. 12] forekom i store mængder, ligesom øjne af sten og glasindlæg til øjne. Nogle glasfragmenter var smeltet i den meget høje temperatur, som opstod i den ild, der blev tændt for at redde guldet fra de forgyldte kister og samtidig ødelægge navnene på dem, der var begravet i dem.

Stumper af træ forekom i store mængder. Hvert eneste var brækket i stykker eller brændt, selv om mange enkelte dele af større genstande havde overlevet i genkendelig form. Det gælder spejlhåndtag, dele af vifter [fig. 13], meder fra små kapeller, *ushabti*-fødder, indlagte dele af kister, andehoveder af ibenholt fra klapstole, dele af andeformede skeer og stumper af bemalede skrin.

Keramikken både udenfor og indeni gravene var af to hovedtyper: 1) en hvidmalet opbevaringskrukke formet på drejeskive typisk for tiden omkring Amenhotep III og 2) amfora-fragmenter af mergel af type D. De udgjorde tilsammen 83% af det beregnede antal kar. Andre kar forekom i enkelte eksemplarer, der kan dateres til Tuthmosis III og IV. Yderligere fandt vi uden for gravene romersk og islamisk materiale.

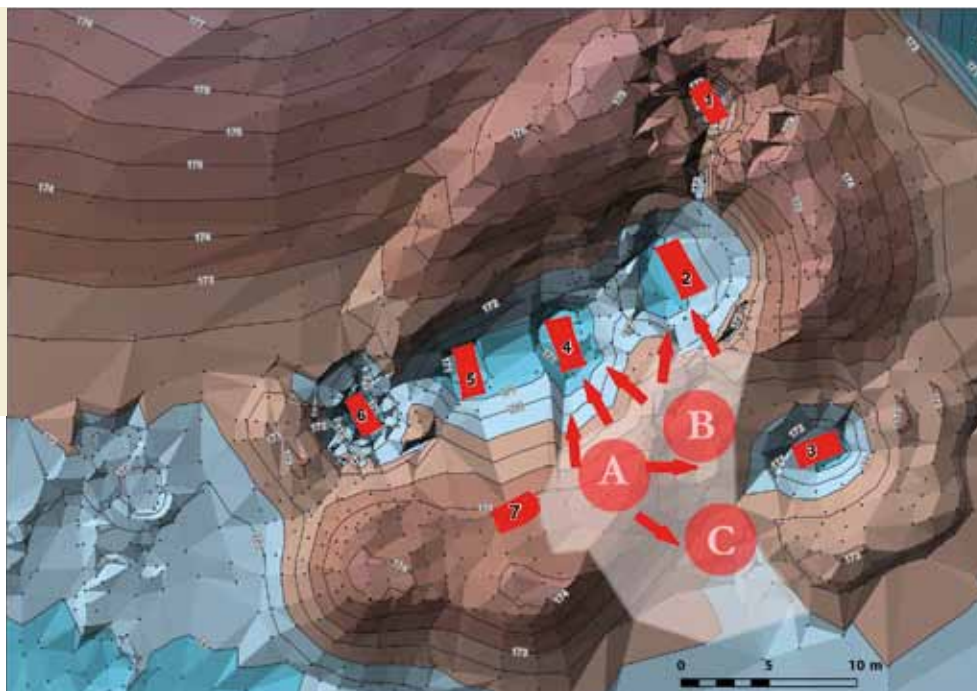
Mumierne fra gravene var som regel i yderst pauver stand og brækket i små stykker. Der var intet væv tilbage. Mange knogler viste spor af blegning og effekten af vind og vejr, og mange var forfulede. Knoglerne i rum B og Ba i skakt 5 var i bedre stand. Alle de overarmsknogler, der blev fundet (12 i alt), viser "septal apertures" [medfødt hul gennem den nederste del af overarmsknoglen nær albueledet] [fig. 16]. Der er delte meninger om denne usædvanlige, genetiske variation, men den kunne tyde på et blodskamsforhold mellem disse individer. Det er et kendetegn, der også findes i de mumier, der er blevet identificeret som dronning Teje (CG61070) og Yuya (CG51190).¹⁴ Cribra [en kranielidelse], der er et tegn på en vedvarende infektion (sandsynligvis malaria), kan ses i kraniefragmenter, der også bærer spor af meningitis. I alt 25 individer blev identificeret: 20 voksne og 5 børn.

13 Alain Zivie, *Découverte à Saqqarah. Le vizir oublié*, Paris 1990; James E. Quibell, *Tomb of Yuaa and Thuiu*, Cairo 1908.

14 James E. Harris og Edward F. Wente, *An X-Ray Atlas of the Royal Mummies*, Chicago og London 1980. Microfiche kort 4B12 og 4C10. Tak til Lise og Steffen Jarlov for at udrede den danske terminologi.

Fig. 17 A og B ser ud til at være der hvor gravgodset blev samlet, efter at det blev taget ud af graven. Senere faldt det tilbage i graven og rullede også ned mod C.

Affaldsbunker

De øverste lag i affaldsbunkerne, især i området syd for skakt 2 og skakt 4, så ud til at støtte teorien om, at gravenes indhold blev fjernet og sorteret, taget fra hinanden og brændt oven på dyngerne. Selve mængden af små glasindlæg, linnedstumper, brændte træstykker og fajancekakler og den måde de var spredt på fra A og B, ikke blot tilbage i graven, men også ned ad de sydlige og vestlige skrænter af affaldsdyngerne til C [fig. 17] bekræftede dette. Det udelukker dog naturligvis ikke, at noget af hærværket kan have fundet sted inde i graven.

Under de større skærver viste aflæsningen sig i lag. Heraf fremgik det, at en stor mængde grus var blandet med hvid, knust gips. Det fineste materiale lå mod bunden, hvilket indikerede, at det var fjernet først. Det nederste lag rundt om indgangen til skakterne i omkring 2 meters afstand bestod af hårde kanter dannet af en fast masse af gips og knust sten [fig. 18]. Det ser ud som om denne masse på et eller andet tidspunkt var blevet brugt til at forsegle graven med.

Skakt 6 var endnu forsegle, og det er det, der åbner muligheden for, at den har været brugt enten til en simpel begravelse eller som en grube til balsameringsmaterialer. Samme slags forsegling blev fundet omkring indgangen til skakt 7, hvis placering gør, at det kan have været et grundlæggelsesdepot.

Vi fandt små kar af den type, der anvendes til sådant formål, i skaktfyldet i skakt 2 og 4.

Affaldsdyngerne indeholdt også en overflod af materiale, der stammer fra de arbejdere, der udførte graven. Det omfattede bl.a. afslåede mejselspidser, et par træhamre, gruttesten, figurer [fig. 19], løg, nødder, bladløv, kæppe til at blande gips med, stødere af træ og sten, lædersko og linned. Hulninger i jorden nær den øverste del af skakterne blev brugt til at blande det fintstødte ler (fra gruber omkring stedet) med pulveriseret gips for at lave pudsekalk til gravkamrene. I disse mudderblandingsgruber fandt vi fingeraftryk og, endnu mere bemærkelsesværdigt, fodspor [fig. 20].

Spredt rundt omkring på jorden, især under affaldsdyngerne, lå der en masse flinteredskaber. Flintestøderne kan umiddelbart identificeres ved at sammenligne dem med andre, let oversete, eksemplarer fundet i Kongernes Dal. Flinteknivene er vanskeligere at datere og er stadig ved at blive undersøgt.

Landskab, hytte, veje, klima

Mudder og gips var tilgængeligt på stedet. Vand, den resterende ingrediens til kalkfremstilling, kunne nemt være bragt til stedet fra Nilen. Til vores overraskelse viste en granskning af overfladen fra 18. dynasti imidlertid, at den havde været udsat for

Fig. 18 Kanten af forseglingen af en fast substans, der løber rundt om sydsiden af skakt 6 (set mod syd).

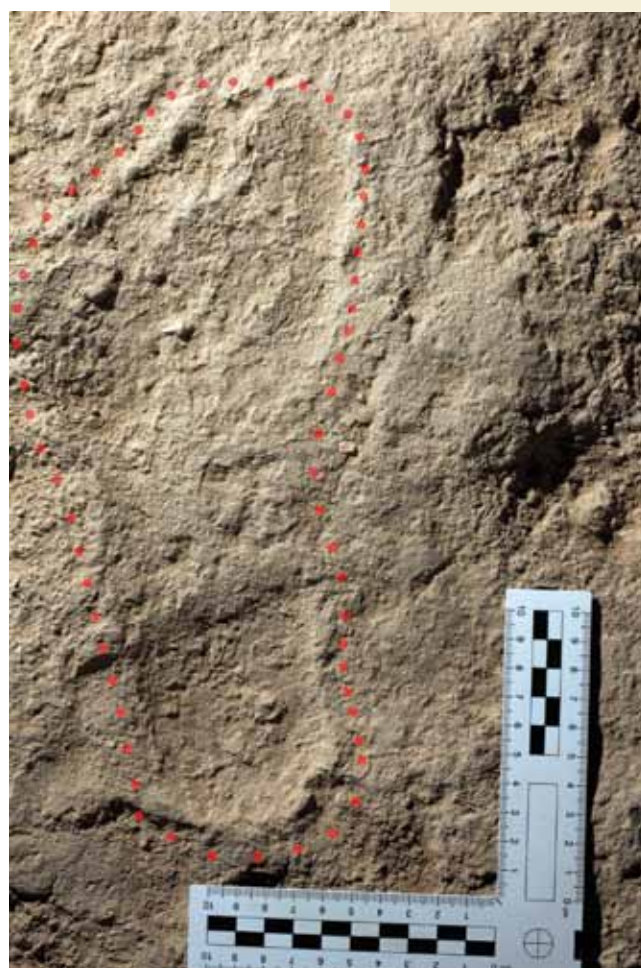
Fig. 20 Fodspor fra et menneske i en mudderblandingsgrube nord for skakt 3.

Fig. 19 Figen fra affaldsdyngerne.

vanderosion, hvilket tyder på kraftig regn. Yderligere undersøgelse af overfladens lag af vores geolog, Dr Judith Bunbury, fastslog, at der havde været aktivitet under overfladen fra insekter og andre krybdyr, hvilket igen afslører, at der havde groet planter på stedet.

Det arbejde, der udføres af Theban Harbours and Waterscapes Survey under Dr Angus Graham tyder på, at i det 18. dynasti løb Nilen ved Luxor i mindst to kanaler, hvoraf den vestlige kan have løbet tæt på udmundingen af Birket Habu-søen. Hvis dette er tilfældet, og hvis regnfaldet i denne periode var højere end nu, hvilket er yderst sandsynligt, så var WB1-området ikke så fjerntliggende, som det nu virker. Det lå i grønne omgivelser, hvor wadi'ernes bund naturligt ville have tiltrukket gazeller og andre dyr.

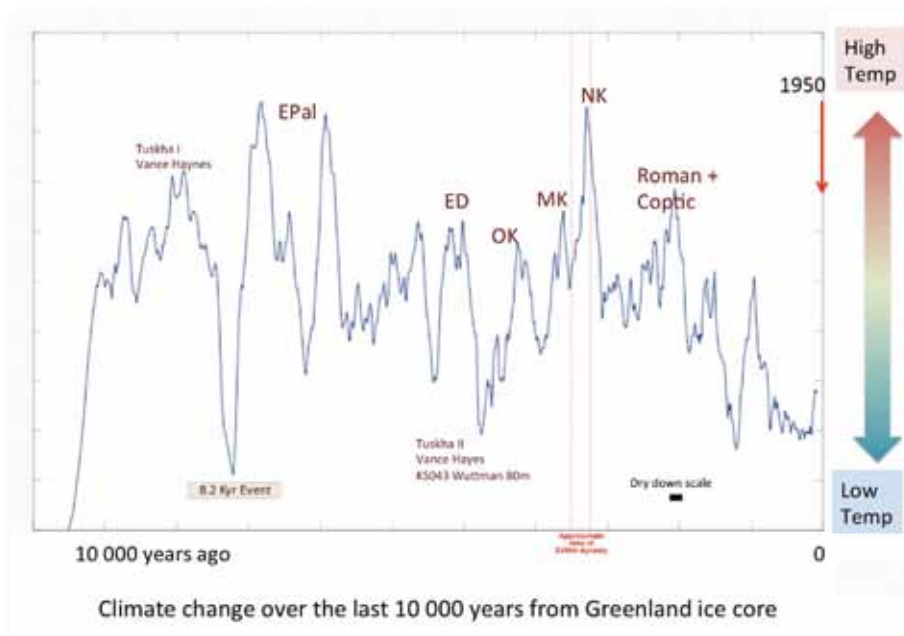

Fig. 21 Temperatur (og dermed indikation af regnmængde) fra de grønlandske iskerneboringer. I slutningen af 18. dynasti topper temperaturen (og derfor regnmængden), hvorefter den falder pludseligt.

Trods upræcise data bekræfter materiale fra iskerneboringer på Grønland og Kilimanjaro billedet af, at det Nye Rige (og senere Romertiden) oplevede en stigning i temperaturen og dermed følgende regn [fig. 21]. Denne regntid ophørte dramatisk på et tidspunkt, som synes at falde sammen med slutningen af 18. dynasti, uden at det er muligt at sige bare nogenlunde nøjagtigt, hvornår det var.

På WB1 langs den vestlige kant af Farshout-Malqata-vejen 180 meter fra gravskakterne kan man bemærke tre små områder med stendynger omgivet af store mængder potteskår fra det 18. dynasti (10%) og Romertiden (90%). Her kan der have været lagret vand, eller måske det samlede sig i naturlige damme fra underjordiske strømme. Det er i hvert fald muligt, at det forefandt på stedet i tilstrækkelig mængde til at bidrage til fremstillingen af kalken til gravene og måske også til at dække behovet hos de arbejdere, der anlagde gravene.

Malqata-Farshout-vejen møder nordvest for den nordlige kant af Wadi Bairiya hovedvejen til Farshout, der begynder umiddelbart nord for Kongernes Dal. Lige som resten af Farshout-vejen udgøres den vej, der krydser WB1, af mange, enkelte stier,

der alle snor sig i samme retning – en typisk karavanevej [fig. 22].

Nord og øst for WB1 ses en anden slags vej. Den er fremkommet ved at man har flyttet alle klipper og sten over til den ene side og efterladt en enkelt, glat, jævnt anlagt overflade i omkring 3 meters bredde [fig. 23]. Yderligere undersøgelser afslørede, at ikke blot løber denne slags vej rundt om hele området, men den når også dybt ind i Wadi el-Agaala. Efter at have omkranset området fortsætter den ned mod Kom el-Abd, men fortaber sig derefter i en moderne grusgrav omkring 3½ km mod sydvest (fig. 1). Fund af potteskår langs disse veje tyder på, at de blev anlagt i Amenhotep III's regeringstid. I Akhetaten er der fundet lignende veje (i snit 4 meter brede) langs det, der kaldes Stone Village og hen over Amarna-sletten.¹⁵ Der er også ligheder i arbejdsmetoden i Amenhotep III's meget bredere og

15 Barry J. Kemp, *The City of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its People*, London 2012, s. 154-161; Anna Stevens, *Akhenaten's Workers: The Amarna Stone Village Survey, 2005-2009, I The Survey, Architecture and Excavations*, London 2012, kap. 2.

Fig. 22 “Karavane-
vejen” Malqata-
Farshout.

Fig. 23 En
sektion af den
“anlagte” vej i
bunden af Wadi
Bairiya øst for
WB1.

længere ryddede bane i Wadi al-Haybah vest for vores område (fig. 1). Disse to forskellige slags veje forbinder stedet med de andre områder, vi kender fra Amenhotep III's tid: mod sydvest Kom el-Abd og mod sydøst Malqata. Man kan derfor ikke sige, at WB1 var et afsides liggende sted.

Der ligger hytter på plateauet umiddelbart sydvest for skakterne hele vejen omkring den højereliggende grund. De flankerer med mellemrum både den anlagte vej mod syd mod Kom el-Abd og karavaneruten fra Malqata til Farshout. Potteskår fundet i og nær disse hytter knytter dem til både det 18. dynasti og Romertiden. Interessant nok findes der ingen keramik senere end Nye Rige eller Sentiden.

Graffiti og flinteværksteder

Udover anlagte veje, som løber rundt om det naturlige amfiteater i midten, byder Wadi el-Agaala på en række faraoniske graffiti, hvoraf to blev bemærket af Černý.¹⁶ Nye graffiti lokaliseret af vores hold inkluderer to, der tyder på, at en skriver ved navn Nebnefer var aktiv der i Tredje Mellemtid. De faraoniske graffiti begrænser sig til den sydligste subwadi, Wadi L (stik øst for WB1 – fig. 1). Nord for dette område er graffiti'erne koptiske eller muligvis forhistoriske.

Den meget større Wadi Bairiya rummer kun en enkelt graffiti (på arabisk), som ser ud til at stamme fra Middelalderen, men til gengæld otte koptiske bosættelser, mestendels lave huler med potteskår udenfor. En af dem, der ligger på toppen af klippen i den nordligste ende af Wadi Bairiya (WB8), ligger på kanten af den østlige arm af Farshout-vejen. Den består af en hule under en afsats, hvor der over og omkring er potteskår, der breder sig over 40 x 20 meter og 1 meters dybde. Indtil nu har vi ikke været i stand til at forklare denne store ansamling af potteskår. Vi har identificeret 76 flinteværksteder spredt ud over Wadi Bairiya og Wadi el-Agaala og mange steder, hvor man har udtaget *tuf* [lermørtel]. At dømme efter erosionen i kan-

Fig. 24 Kanopekrukker.

terne ser de ud til at have været benyttet over en længere periode, men de er umulige at datere. Hvad angår flinteværkstederne antyder deres store antal og den mængde af flint, der blev forarbejdet, at de har været anvendt helt ned i faraonisk tid.

Konklusioner

Den tilsyneladende tomme, gølge og fjerne wadi, som vi i begyndelsen forestillede os i faraonisk tid lejlighedsvis blev besøgt af ekspeditioner udsendt enten for at forberede eller ødelægge begravelser, åbenbarer nu efter vores første to sæsoner et meget anderledes billede. At vi har sat navn på to næsten ukendte kongelige gemalinder, den ene Amenhotep III's store kongelige gemalinde, er ganske vigtigt. Alene gravenes arkitektur er bemærkelsesværdig på grund af sin unikke kompleksitet, og den tyder på, at det var familiegrave anlagt og udvidet i etaper,

¹⁶ Jaroslav Černý *et al.*, *Graffiti de la montagne thébaine*, Cairo 1971.

efterhånden som familiemedlemmerne døde. Gravene var af høj standard, for de resterende kisteindlæg og *rishi*-indlæg frem viser produkter udført af de ypperste håndværkere på et tidspunkt, hvor den kunstneriske standard var på sit højeste.

De oplysninger, der kan uddrages af disse begravelser angående hoffets struktur og dets forskellige "huse", forøger betragteligt vores kendskab til Den Glitrende Atens hof. Den nære forbindelse, som disse mennesker havde til Amenhotep III, synes dog ikke at have beskyttet dem, ja den har muligvis været selve årsagen til den målrettede destruering af deres begravelser.

De oplysninger, vi indtil videre har indsamlet om landskabet og disse graves beliggenhed, er også vigtige. For det første lå WB1 i det 18. dynasti tættere på det dyrkede land end nu. Det generelle billede fra data fra den grønlandske iskerneboring

viser, at mængden af regn ikke nåede sit klimaks igen før Romertiden, og da nærmede det sig ikke engang niveauet fra det 18. dynasti. Omkring Kola el-Hamra i Wadi el-Haybah er der tegn på romerske marksystemer 2,6 km længere inde i ørkenen end den nuværende opdyrkning. I det 18. dynasti ville det dyrkede land have været endnu nærmere WB1. Disse større regnmængder i det 18. dynasti ville have betydet, at bunden af wadi'erne ville have været fulde af buske og små træer, som på sin side ville have tiltrukket et meget mere varieret dyreliv, inklusive gazeller og dermed højst sandsynligt også de dyr, der jager gazeller – og også mennesker.

For det andet er der tegn på, at disse wadi'er blev brugt til forskellige, industrielle formål, blandt andet udvinding af mudder, *tufla* og flint.

For det tredje blev de anlagte veje, der når dybt ind i Wadi el-Agaala, brugt af folk, der var magtfulde nok til at organisere den store arbejdsstyrke, der skulle til for at anlægge sådanne veje. Det er ikke klart, om disse veje markerede en grænse eller blev anvendt til transport. De er brede og jævne nok til at kunne lade stridsvogne passere.

For det fjerde forbinder disse veje Wadi el-Agaala med WB1 og WB1 med både Malqata og Kom el-Abd. Stedet var således en integreret del af et meget videre, befolket landskab. Hvorfor netop dette stykke højereliggende grund blev udvalgt til at anlægge grave, står ikke klart, men stedet vendte mod sydøst mod det sted, hvor det nuværende lille Isis-tempel i Deir el-Shelwit befinder sig. Det står midt for Birket Habu i et landskab, der længere mod vest frembød projekter, som Amenhotep III havde ladet stå ufærdige. Det mest gådefulde af disse var den bane, kongen havde ladet rydde i landskabet (fig. 1).

Vi havde sat os for at søge efter de manglende medlemmer af det 18. dynastis kongefamilie. Vi har lokaliseret mindst 25. Tidsmæssigt er der fra Wadi A i de Vestlige Wadi'er mod nordvest og til WB1 stadig mangler, der skal undersøges. Tegn på aktivitet i de mellemliggende wadi'er kan afsløre yderligere grave, der tilhører kongefamilien i dette dynasti.

Papyrus Carlsberg 8

Sofie Schiødt

PAPYRUS CARLSBERG 8 [fig. 1]¹ er, som nummerringen af teksten antyder, en af de første erhvervelser til Papyrus Carlsberg Samlingen, som i dag huses på Københavns Universitet. Disse tidlige køb blev foretaget i 1930'erne af professor H.O. Lange og finansieret af Carlsbergfondet, og siden har en lang række tekster fundet vej til samlingen, som nu indeholder talrige forskellige typer tekster fra det Mellemste Rige til den Græsk-romerske periode (ca. 2055 f.Kr.-395 e.Kr.).²

- 1 Alle gengivelser af Papyrus Carlsberg 8 i denne artikel skyldes Papyrus Carlsberg Samlingen. Billederne af P. Ebers er fra den scannede version på nettet, der omtales i n. 11.
- 2 Carlsberg-samlingen rummer herudover også nogle koptiske og arabiske manuskripter: Paul J. Frandsen, 'Foragt ikke det små for at du ikke selv skal blive lille', i Niels Petri (red.), *Carlsbergfondet. Årsskrift 1993*, København 1993, s. 39-40.

P. Carlsberg 8 inkluderer på forsiden (recto) en række anvisninger til hvordan man behandler diverse øjensygdomme, mens bagsiden (verso) rummer informationer centreret omkring fødselsprognoser. Disse to lægevidenskabelige tekster er ikke nedskrevet i samme periode på trods af at være inkluderet i ét og samme manuskript, men er derimod fra henholdsvis det 18. og det 19. dynasti (recto-teksten dateres til det 18. dynasti (ca. 1550-1295 f.Kr.), mens verso'en er fra det 19. dynasti (ca. 1295-1186 f.Kr.), og de er dermed nedfældet af to forskellige skrivere. Recto'en er bevaret i tre kolonner, mens verso'en er bevaret i to, men manuskriptet er meget fragmenteret, og meget af teksten er gået tabt [fig. 2].

Iversens værk

P. Carlsberg 8 har dermed været en del af Papyrus Carlsberg-Samlingen i snart et århundrede, og teksten har da heller ikke været oversat. I 1939 udgav

Ægyptiske øjenremedier i den senere medicinske tradition

den danske ægyptolog Erik Iversen en oversættelse af verso'en, men den udelod desværre publiceringen af flere af fragmenterne, og hans tekstudgivelse må derfor anses som ufuldstændig.³ Det vigtigste bidrag fra denne publikation var Iversens studie af videns- transmission, dvs. han fandt paralleller til fødsels- prognoserne i P. Carlsberg 8 i senere medicinske manuskripter (især de græske) og konkluderede dermed, at den ægyptiske lægekunst havde en mærkbar indflydelse på medicinvidenskaben uden for Ægypten. Iversen dokumenterede altså, at medicinsk viden fra Ægypten blev adopteret og brugt i andre kulturer på trods af de mange barrierer, der må have eksisteret mht. sprog og almindelig forståelse.

Da Iversen aldrig gav sig i kast med forsiden af P. Carlsberg 8, har denne forfatters nylige studie været fokuseret på oversættelsen af den og på en undersøgelse af, hvorvidt den type paralleller, som Iversen fandt, også gør sig gældende for denne tekst. Nogle af resultaterne præsenteres nedenfor.

Ægypternes lægekunst og de medicinske tekster

Ægyptisk lægekunst har i moderne vestlige studier ofte været anskuet som irrationel, idet den inkluderer "magiske" elementer,⁴ såsom brug af besværgelser, amuletter og gudepåkaldelse (som også findes i P. Carlsberg 8). Sådanne elementer er en del af ægypternes medicinske videnskab, da de anså sygdom for at være en manifestation af ondsindede

Fig. 1 Udsnit af P. Carlsberg 8 recto.

Fig. 2 Udsnit af Papyrus Carlsberg 8 recto. Ud over dette findes også 11 fragmenter, som ikke kan sammensættes med resten af teksten.

3 Erik Iversen, *Papyrus Carlsberg No. VIII: with some Remarks on the Egyptian Origin of some Popular Birth Prognoses* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser 26), København 1939.

4 "Magi" bruges her om elementer og aktiviteter, som i moderne vestlig forstand hører til uden for den rationelle medicin.

Fig. 3a, b Ovenfor et udsnit af P. Carlsberg 8 recto. (2.x+1-x+3), og nederst parallel-recepten i Papyrus Ebers (63.14-18).

kræfter, forårsaget af for eksempel dæmoner, afdøde mennesker og guder.⁵ Sygdomsbehandling bestod dog ikke kun af “magiske” aktiviteter. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at årsagen til, og karakteren af, nogle lidelser, som for eksempel knoglebrud, var tydelige at se, hvorfor disse kunne behandles med farmaceutiske midler målrettet de synlige problemer, mens lidelser uden synlige manifestationer, dvs. med svært identificerbare oprindelser (ætiologier), har været sværere at behandle farmaceutisk.⁶ Det betyder ikke, at behandlinger af knoglebrud ikke også inkluderer magiske elementer, men blot at lidelser med synlige symptomer oftere behandles farmaceutisk end lidelser med mere obscure ætiologier.⁷ Disse farmaceutiske behandlinger er dog heller ikke udelukkende ikke-magiske, som moderne læsere ofte forestiller sig, men derimod ofte inkluderet i behandlinger på baggrund af nogle magiske egenskaber, de menes at besidde. Dermed skal man være påpasselig med at tilskrive ægyptisk medicin moderne vestlige værdier; ægypternes besværgelser og farmaceutiske behandlinger er forskellige manifestationer af én og samme medicin-

og sygdomsforståelse og repræsenterer ikke en magisk/ikke-magisk opdeling af ægyptisk medicin. Dette er et moderne skel.

Ægypternes medicin er primært symptomatisk, dvs. behandlingerne retter sig mod symptomer fremfor selve ætiologien af sygdommene, som ofte er ukendt.⁸ Derudover gør ægypterne i høj grad brug af *sympatisk medicin*, dvs. de behandler med elementer, som relaterer fysisk til sygdoms-tilstanden, som for eksempel når hovedpine behandles med hoveder/kranier fra diverse dyr.⁹ Dette bunder dermed i analogier mellem sygdom og sygdomsbehandling, mens *antipatisk medicin* repræsenterer den modsatte tilgang, hvor lidelser behandles med elementer, som associeres med det stik modsatte.¹⁰

Når det kommer til dokumentering af disse behandlinger, så opstillede ægypterne deres medicinske tekster i et mere eller mindre fastlagt format, og P. Carlsberg 8 er ingen undtagelse herfra. Som grundregel indledes hver recept med en overskrift (dvs. skrevet i rødt blæk), som beskriver hvilken type dårligdom, der er tale om. Denne overskrift efterfølges af en beskrivelse af behandlingen, det

5 Lázló Kákósy, *Zauberei im alten Ägypten*, Leipzig 1989, s. 66-67; John Nunn, *Ancient Egyptian Medicine*, London 1996, s. 96.

6 Nunn, *Medicine*, s. 96.

7 Nunn, *Medicine*, s. 96; Rosalie David, ‘Rationality versus irrationality in Egyptian medicine in the pharaonic and Greco-Roman periods’, i Herman F.J. Horstmanshoff og Marten Stol (red.), *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Greco-Roman Medicine* (Studies in Ancient Medicine 27), Leiden 2004, s.133-135.

8 John B. de C. M. Saunders, *The Transitions from Ancient Egyptian to Greek Medicine*, Lawrence 1963, s. 19; Nunn, *Medicine*, s. 136-137.

9 Christian Leitz, ‘Die Rolle von Religion und Naturbeobachtung bei der Auswahl der Drogen im Papyrus Ebers’, i Hans-Werner Fischer-Elfert (red.), *Papyrus Ebers und die antike Heilkunde: Akten der Tagung vom 15.-16-3-2002 in der Albertina/UB der Universität Leipzig*, Wiesbaden 2005, s. 44-45; 48.

10 Leitz, ‘Die Rolle’, s. 44.

være sig en række stoffer som skal anvendes til at helbrede sygdommen eller en besværgelse, som skal udtales (eller begge dele). Afslutningsvis beskrives det, hvordan medikamentet og/eller besværgelsen skal benyttes, dvs. hvordan stofferne skal bearbejdes, hvordan de skal anvendes (for eksempel oralt), hvilke elementer der skal være til stede imens, antallet af dage de pågældende handlinger skal finde sted, mm. Dette er illustreret i nedenstående recepter.

Papyrus Carlsberg 8

Som det fremgår af fig. 1 og 2 er P. Carlsberg 8 meget fragmenteret, og mange recepter i den er derfor beskadiget. Imidlertid kan flere af lakunerne (hullerne) i manuskriptets recto genskabes pga. paralleller mellem denne tekst og et andet medicinsk manuskript, Papyrus Ebers, den længste, kendte tekst om lægekunst, der er bevaret fra det gamle Ægypten (18. dynasti, ca. 1550 f.Kr.)¹¹ Tag for eksempel denne fragmenterede Carlsberg-recept [fig. 3a, 3b]:

[...] fra et firben 1; [...] fra en tyr 1; blod fra et hunæsel 1; blod [...]; blod fra en hund 1; blod fra et hunfår [...]. Det (medikamentet) placeres på stedet hvor håret (øjenvippen) var, efter det (øjenvippen) er fjernet.

Recepten kan forstås igennem en parallel i P. Ebers (selvom de to ikke er fuldkommen identiske):

Endnu en (recept) for at forhindre et hår (øjenvippen) i at gro i øjet efter det er fjernet. Røgelse malet i ekskrement (k³it)¹² fra et firben 1; blod fra en tyr 1; blod fra et æsel 1; blod fra en gris 1; blod fra en hund 1; blod fra en ged 1; blyglans 1; malakit 1. Det males fint til én ting (en homogen masse) i dette blod. Det placeres på stedet hvor håret var, efter det er fjernet. Det kan ikke vokse.

11 Wolfhart Westendorf, *Handbuch der altägyptischen Medizin*, vol. I (Handbuch der Orientalistik: Der Nahe und Mittlere Osten 36), Leiden 1999, s. 22. Scanning af hele Papyrus Ebers kan findes på følgende hjemmeside: *Papyrus und Ostraka Projekt* http://papyri.uni-leipzig.de/receive/UBLPapyri_schrift_00035080

12 Identifikationen af dette ord med *ekskrement* er usikker, da ordet kun forekommer få gange i de medicinske papyri. Det er imidlertid altid associeret med dyr og betegner derfor højst sandsynligt et element fra et dyr: Hildegard von Dienes & Herman Grapow, *Grundriss der Medizin der alten Ägypter VI: Wörterbuch der Ägyptischen Drogenamen*, Berlin 1959, s. 525.

Ebers-recepten angiver, at vi har at gøre med en sygdom, hvor øjenvipperne vokser *inden* i øjet, en sygdom som i dag identificeres som *distichiasis*, hvor overskydende øjenvipper vokser på indersiden af øjenlåget og kradser og irriterer øjet, hvilket i sidste ende kan resultere i blindhed.¹³ En relateret sygdom, der også kan være tale om, er *trichiasis*, hvor øjenvipperne vokser ind mod øjet, ikke væk fra, og giver de samme komplikationer.¹⁴ Ægypterne behandlede altså øjenvippelidelser som disse ved at fjerne de overskydende øjenvipper og dryppe et lægemiddel i øjnene, som skulle forhindre vipperne i at vokse ud igen. Hele den nederste del af 2. kolonne af recto'en omhandler denne tilstand (*distichiasis* og/eller *trichiasis*),¹⁵ som ægypterne dermed havde flere behandlinger imod. Dette vidner om hvor udbredt denne lidelse – og øjenlidelser generelt – var i oldtidens Ægypten. En anden grund til at flere forskellige behandlinger findes mod samme lidelse skyldes, at nogle af behandlingerne er beregnet til brug i specifikke situationer, i dette tilfælde afhængigt af patientens køn. Dermed kan kvinder

13 Michael McCracken, Don Kikkawa og Sunil Vasani, 'Treatment of Trichiasis and Distichiasis by Eyelash Trephination', *Ophthalmic Plastic Reconstructive Surgery* 22, Nr. 5, 2006, s. 349.

14 Isabela Soares Ferreira, Taliana Freitas Bernardes og Adriana Alvim Bonfio, 'Trichiasis', *Seminars in Ophthalmology* 25, Nr. 3, 2010, s. 66.

15 Det er umuligt at bestemme, om teksten refererer til *trichiasis* eller *distichiasis*, eller om ægypterne identificerede begge lidelser som en og samme lidelse.

Fig. 4a, b “Mælk fra en frø” (*irtt pgg³t*), et medikament påtænkt kvinder med *trichiasis/distichiasis* (P. Carlsberg 8 recto 2.x+6).

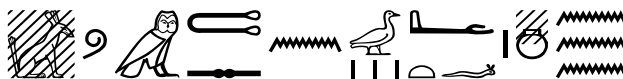
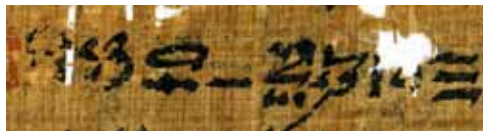

Fig. 5a, b “Væske fra fluer fra en hund” (*mw nw f{t}* *{f}w n tsmw*), en ideel behandling for mænd med *trichiasis/distichiasis* hvis man skal tro P. Carlsberg 8 recto (2.x+5). Egentlig står der *f{t}* i teksten, refererende til “bier” og ikke “fluer”, men da bier og hunde ikke har meget med hinanden at gøre, er det sandsynligvis en skriverfejl (der skulle have stået *ff*).

behandles med “mælk fra en frø” [fig. 4a, b] som påføres i øjet, mens en mand kan påføres “væske fra fluer fra en hund” i øjet [fig. 5a, b]. Denne køns-spezifitet er et meget interessant fænomen, som ikke findes tilsvarende i nogen andre ægyptiske medicintekster, hverken i forbindelse med øjensygdomme eller andet. Grunden til at det findes her er muligvis, at *trichiasis* er en sygdom, som i de fleste tilfælde rammer kvinder, og sygdommen er dermed kønsafhængig, hvorfor også nogle af behandlingerne er det.¹⁶

Recto-teksten indeholder ikke kun farmaceutiske behandlinger, men også en række besværgelser, som kan anvendes til at behandle øjensygdomme. Hele første kolonne af recto'en består af den slags behandlinger, men desværre er denne del af teksten enormt fragmenteret, og disse behandlinger er svære at finde hoved og hale i. Gudenavne findes flere gange i denne del af manuskriptet, hvor både Thot, Horus og Seth nævnes, hvilket må referere til myten om Horus' øje, i hvilken alle tre guder spiller en

rolle.¹⁷ Denne form for mytisk reference er ikke ualmindelig i de medicinske tekster, specielt ikke i teksterne omhandlende øjensygdomme.¹⁸

Paralleller og transmissionshistorie

Som beskrevet var et af hovedformålene med arbejdet med recto'en en undersøgelse af, hvorvidt ægypternes viden om øjensygdomme og behandling af disse blev adopteret og anvendt i andre medicin-traditioner, dvs. hvorvidt der forefindes paralleller mellem P. Carlsberg 8 recto og senere lægevidenskabelige tekster [fig. 6a,b].

På samme måde som Iversen fastslog paralleller mellem P. Carlsberg 8 verso og senere litteratur, kan det også fastslås, at der eksisterer paralleller mellem de farmaceutiske behandlinger i recto-teksten og

16 Ferreira, Bernardes og Bonfioli, ‘Trichiasis’, s. 66.

17 Myten beskriver hvordan Seth er ansvarlig for, at Horus mister sit øje i løbet af striden mellem de to, hvorefter Thot helbreder det (i hvert fald ifølge nogle af fortællingerne): Jørgen Podemann Sørensen, *Det gamle Ægyptens religiøse litteratur: fra Pyramideteksterne til Hermes Trismegistos*, Højbjerg 2012, s. 13-15. For en oversigt over de forskellige fortællinger se John Gwyn Griffiths, *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Classical Sources*, Liverpool 1960, s. 2-4; 28-41.

18 Laura M. Zucconi, ‘Medicine and religion in Ancient Egypt’, *Religion Compass* 1/1, 2007, s. 32.

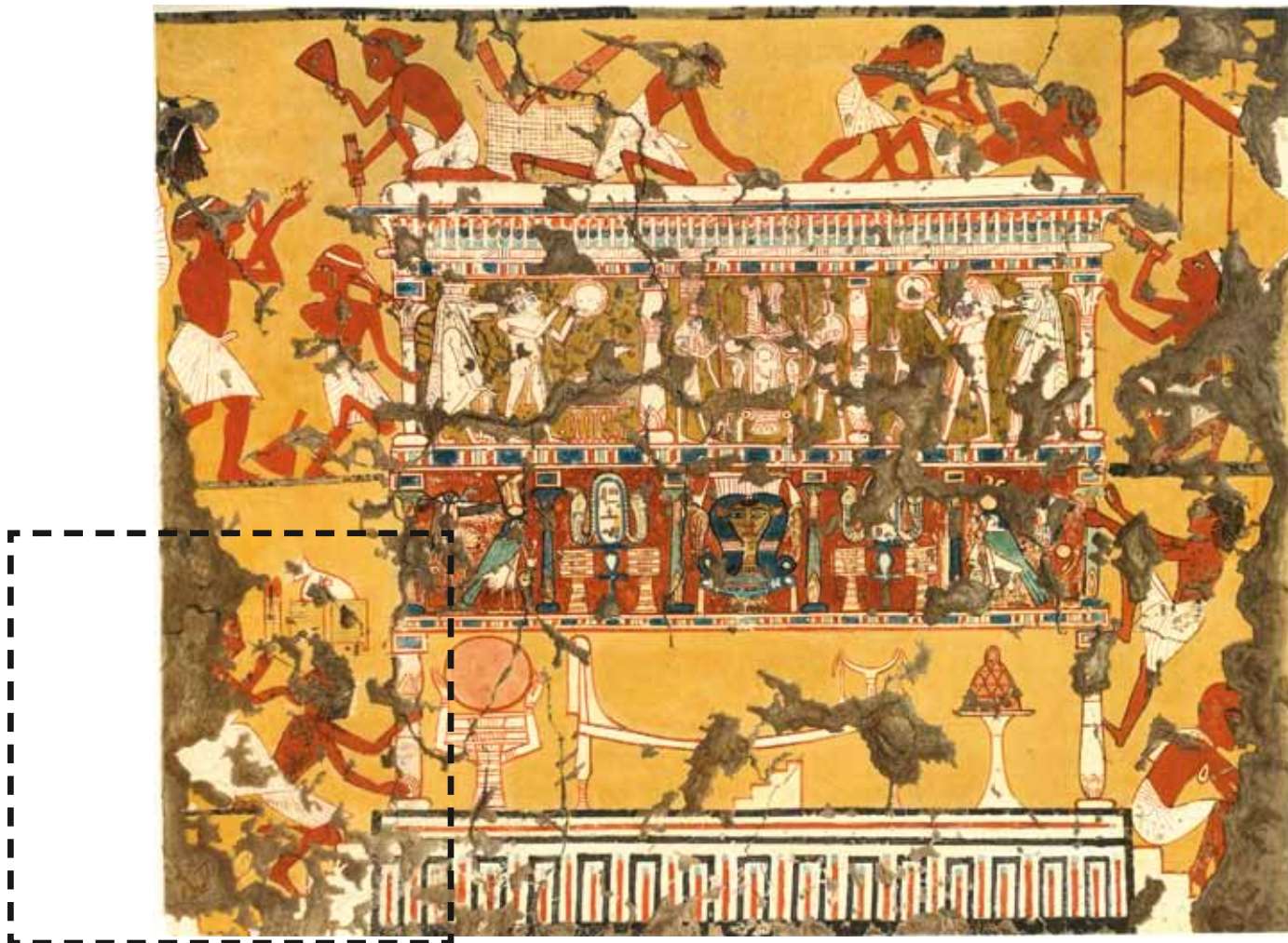

Fig. 6a, b Udsnit fra en væg i Ipuy's grav i arbejderlandsbyen Deir el-Medina fra det 20. dynasti (farveillustration fra N. de G. Davies, *Two Ramesside Tombs at Thebes*, New York 1927; tegning fra Nunn, *Medicine*, fig. 3.6). Maleriet illustrerer en række arbejdsulykker, heriblandt en arbejder som har fået et fremmedlegeme i øjet og bliver behandlet for det. Denne slags problem kunne resultere i øjeninfektion, én af måderne hvorpå *trichiasis*/*distichiasis* kunne udvikles.

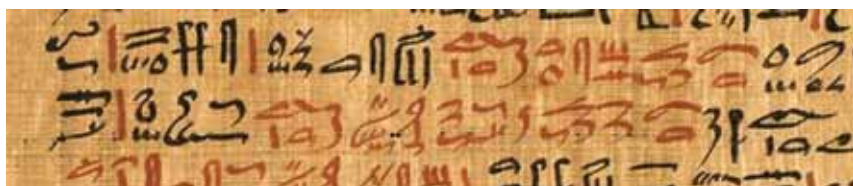
senere litteratur. For eksempel kan man finde paralleller til følgende recept (hvor lakunerne er udfyldt på baggrund af en parallel i P. Ebers) [fig. 7a,7b]:

Endnu en (recept) til at fjerne et hår (øjenvippe), som bøjer ind mod øjnene. Tørret myrra 1; blod fra et firben [1; blod fra en flagermus 1. Håret fjernes ... [...].

Der ikke tale om deciderede tekstparalleller, men snarere om paralleller mellem de enkelte medikamenter som ordineres. Dermed finder vi ikke senere lægehåndbøger, som beskriver brugen af myrra, firbensblod og flagermuseblod til behandlingen af disse øjenvippelidelser, men derimod ingredienserne enkeltvis, i nogle tilfælde brugt sammen med andre medikamenter, som i et koptisk medicinmanuskript fra 500-tallet e.Kr.:

Angående øjenvipper: for at de ikke skal vokse. Flagermuseblod (blandet) med rejeblood(?), når månen er i aftagende.¹⁹

Brugen af flagermuseblod er også dokumenteret i flere andre medicinske tekster, bl.a. i et arabisk manuskript fra 1100-tallet og i en lægehåndbog forfattet af en spansk læge i 1200-tallet.²⁰ Tilsvarende har vi også senere tekster, som beskriver anvendelsen af firbensblod mod øjenvippelidelser,²¹ samt medikamenter, der højst sandsynligt stemmer overens med

væske fra fluer fra en hund²² og mælk fra en frø.²³ Modsat disse farmaceutiske behandlinger findes ingen paralleller til besværgelserne i P. Carlsberg 8 recto i senere tekster. De eksisterende paralleller dokumenterer dog, at oldægyptisk medicin har haft en stor indflydelse på udformningen af den senere lægevidenskab, i hvert fald når det kommer til øjen-

19 Oversættelse fra William H. Worrell, 'Coptic Magical and Medical Texts', *Orientalia (Nova Series)* 4,1935, s. 4, 17, 19, 29.

20 Henholdsvis Ibn Zuhr (også kaldet Avenzoar) og Petrus Hispanus: Francis Adams, *The Seven Books of Paulus Aegineta: Translated from the Greek with a Commentary Embracing a Complete view of the Knowledge possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all Subjects Connected with Medicine and Surgery*, London 1846, II, s. 263; Albrecht M. Berger, *Die Ophthalmologie (Liber de Oculo) des Petrus Hispanus (Petrus von Lissabon, später Papst Johannes XXI): Nach Münchener, Florentiner, Pariser, Römer lateinischen Codices*, München 1899, s. 26-27.

21 F.eks. grækeren Pedanius Dioscorides i det 1. århundrede e.Kr. (Bog II, §97): Tessa A. Osbaldeston, *Dioscorides. De Materia Medica*, Johannesburg 2000, s. 222.

22 Således beskriver en række senere læger brugen af blod fra fluer/lus/lopper fra en hund til at forhindre øjenvippernes vækst, f.eks. grækeren Galen (2. århundrede e.Kr.), araberne Hunain Ibn Is-Hâq (9. århundrede e.Kr.) og araberne Abu Mansur (10. århundrede e.Kr.): Karl Gottlob Kühn, *Claudii Galeni Opera Omnia*, Cambridge 2011, XIV, s. 349; Max Meyerhof, *The Book of the Ten Treatises on the Eye Ascribed to Hunain Ibn Is-Hâq (809-877 A.D.): The Earliest Systematic Textbook of Ophthalmology*, Cairo 1928, s. 115; Klaus Herfort, 'Antike und arabische Elemente in den Rezepten von Georg Bartischs Augendienst II: Heilmittel mineralischer und tierischer Herkunft', *Graefes Archiv für Ophthalmologie* 164, 1962, s. 325.

23 Præcis hvad mælk fra en frø er, er uvist, men det refererer sandsynligvis til en væske fra en frø. Senere tekster beskriver brugen af blod fra en frø mod øjenvippelidelser, hvilket muligvis svarer overens med dette; disse tekster inkluderer Dioscorides (1. århundrede e.Kr.), Hunain Ibn Is-Hâq (9. århundrede e.Kr.) og Ali Ibn-Isa (10. århundrede e.Kr.): Dioscorides, Bog II, §97; Osbaldeston, *Dioscorides*, s. 222; Meyerhof, *The Book of the Ten Treatises on the Eye*, s. 115; Klaus Herfort, 'Antike und arabische Elemente in den Rezepten von Georg Bartischs Augendienst I: Die Herkunft der Recepte für pflanzliche Heilmittel', *Graefes Archiv für Ophthalmologie* 164, 1962, s. 306; Herfort, 'Antike und arabische Elemente II', s. 321; 323.

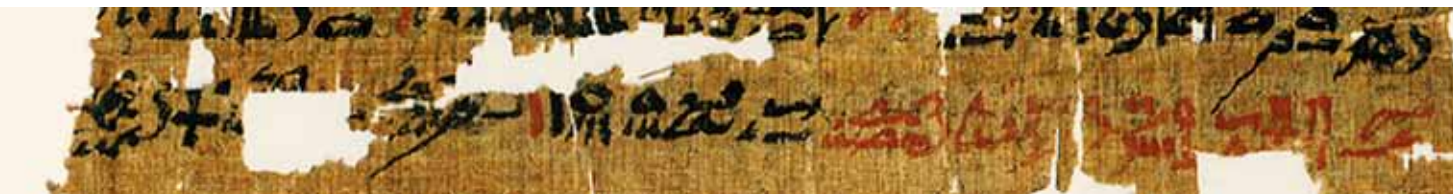

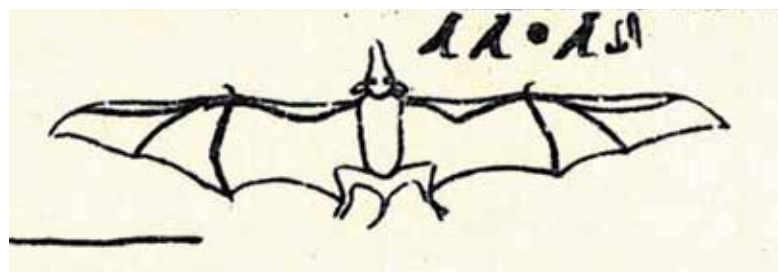
Fig. 7a, b Øverst recepten i P. Carlsberg 8 (2.x+7), og nederst den tilsvarende recept i P. Ebers (63.17-18).

sygdomme og, som Iversen påviste, fødselsprognoser.

Overleveringen

Hvilke faktorer har så været medbestemmende til, at nogle ægyptiske behandlinger blev genbrugt igen tusinder af år og på tværs af talrige kulturer, mens andre af deres behandlinger gik i glemmebogen? En analyse af de medikamenter, som er inkluderet i P. Carlsberg 8 recto, har klarlagt, at det sandsynligvis afhæng af brugsgrundlaget for medikamenterne i den ægyptiske medicin. Carlsbergmedikamenterne kan inddeles i to typer: brugen af den ene type medikament er baseret på observationer af naturen, mens brugen af den anden er baseret på religiøse observationer. For eksempel stammer brugen af flagermuseblod mod øjenvippelidelser fra en association af dyret med hårløshed, hvorfor den naturligvis kan forhindre hår (øjenvipper) i at vokse ud igen [fig. 8]. Det samme ræsonnement ligger bag brugen af elementer fra firben, frøer og fluer, dvs. disse dyr inkluderes på baggrund af nogle observationer af naturen, som ægypterne har foretaget. Derimod synes brugen af elementer fra tyr, æsel og får at hænge sammen med en association af dyrene med guden Seth,²⁴ en reference til myten om Horus' øje, og er dermed afhængig af religion. Det interessante ved disse to typer medikamenter er ikke så meget disse forskelle i brugsgrundlag, men derimod hvordan dette har påvirket deres modtagelse i andre kulturer. De medikamenter, som er inkluderet på baggrund af observationer af naturen, findes genbrugt i en række senere lægevidenskabelige manuskripter (som demonstreret ovenfor), mens de medikamenter, som er inkluderet på baggrund af religiøse associationer *ikke* findes i senere tekster.

Fig. 8 Afbildning af en skaldet flagermus i Baqet III's grav i Beni Hasan fra Mellemste Rige (fra N. Davies, 'Birds and bats at Beni Hasan', *JEA* 35, 1949, pl. III).

Den ene type kan dermed nemt oversættes til og bruges i andre kulturer, da denne er baseret på observationer som er universale, mens den anden type er bundet til ægyptiske religiøse ideer, dvs. den er kulturspecifik og uoversættelig til ikke-ægyptiske kulturer. Denne videnstransmission på tværs af grænserne er dermed foregået på trods af kommunikationsbarrierer og interkulturelle forståelsesvanskeligheder og vidner om en kontakt, hvor ikke blot ligheder men også forskelle i kulturelle forhold har dikteret udformningen af lægevidenskaben.

Dette forklarer dermed også, hvorfor besværgelserne fra P. Carlsberg 8 recto ikke er genbrugt senere, da disse indeholder mange aspekter, som er religionsspecifikke. Selve eksistensen af besværgelser som en form for sygdomsbehandling er endog baseret på ægypternes forestilling om sygdom og hvor(dan) den oprinder, et verdensbillede som tydeligvis har været uforeneligt med ikke-ægyptiske kulturer.

På trods af at den ægyptiske lægekunst indeholder meget af denne slags kulturspecifikke viden, er de elementer, som har kunnet adopteres tværkulturelt, blevet inddraget, hvilket vidner om hvor stor en indflydelse deres videnskab fik lov til at have, og hvor velanset denne var i antikkens verden. Papyrus Carlsberg 8 er blot ét bevis på dette.

²⁴ Leitz, 'Die Rolle', s. 55.

Barselstrommer

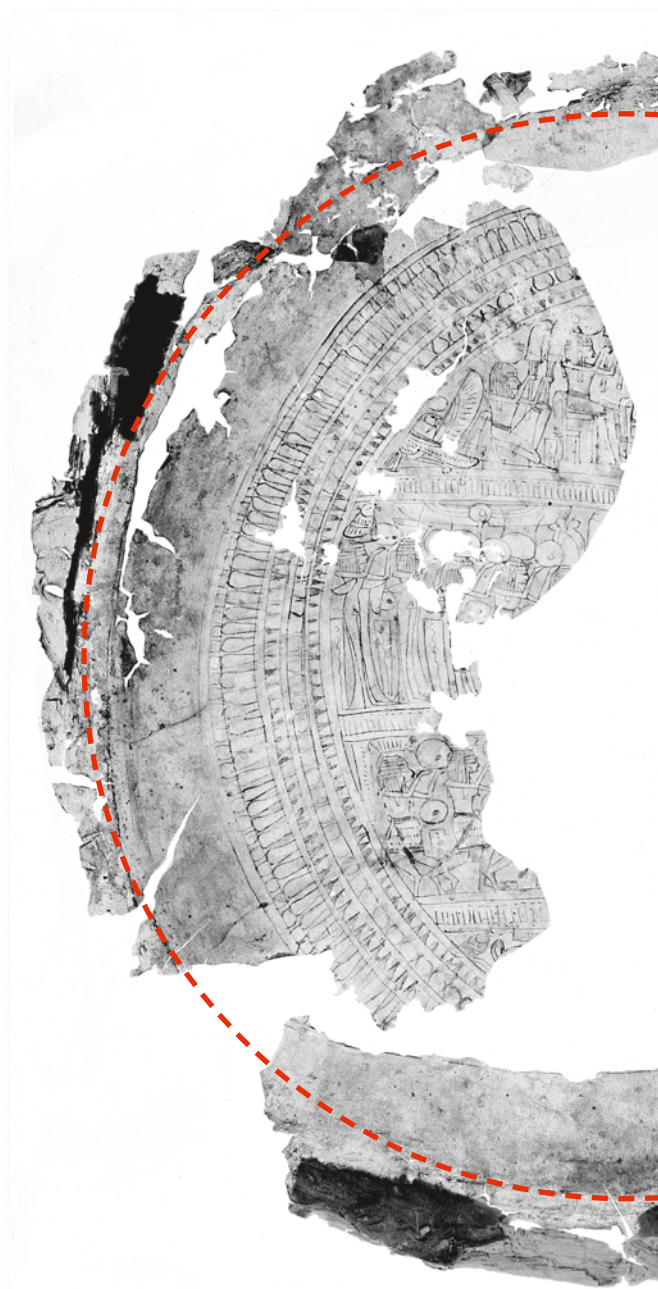
Lise Manniche

En rammetromme er et forholdsvis simpelt instrument, som ægypterne har håndteret i mindst 4000 år. Den bruges stadig ved festlige lejligheder, gerne i det fri, men også i den mere formelle, arabiske musik. I det gamle Ægypten fandt den anvendelse i gademusikken, men især indenfor templets mure, hvor den både markerer fødsel og død.

Rammetrommen i Oxford

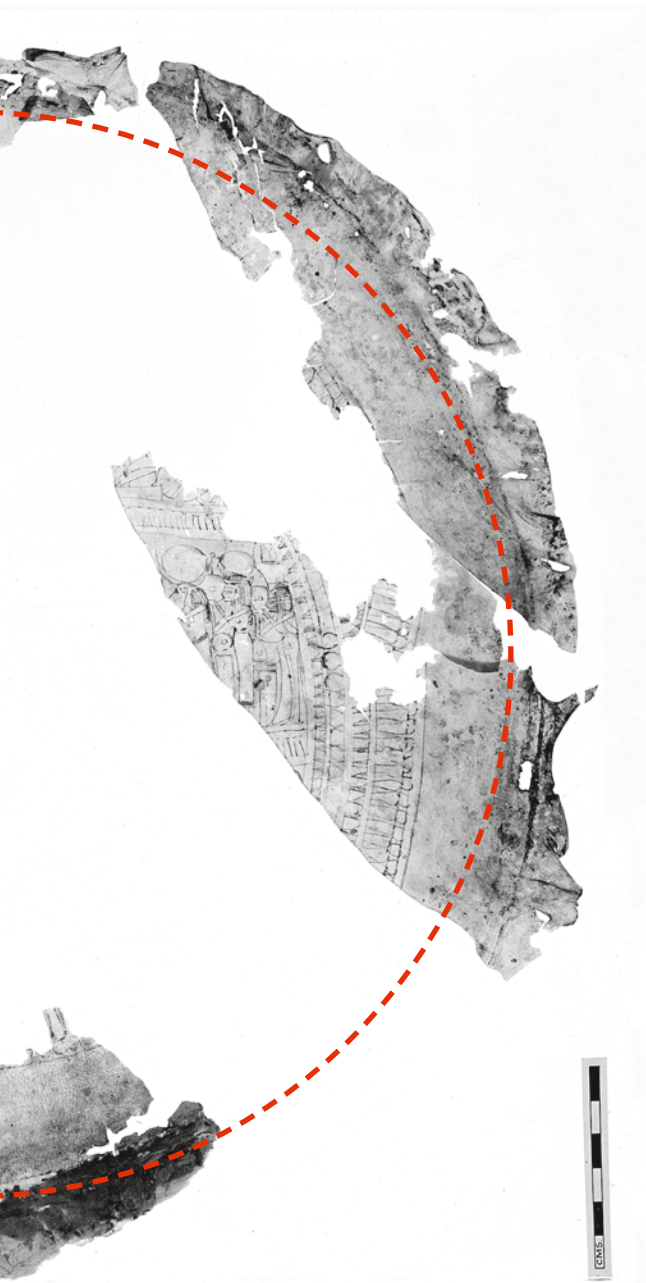
I Ashmolean Museum i Oxford findes der rester af en rammetromme [fig. 1, 2].¹ Små huller viser, at de

1 Nr. 1890.543: Lise Manniche, 'Rare fragments of a round tambourine in the Ashmolean Museum, Oxford', *Acta Orientalia* 35, 1973, s. 29-34; *id.*, *Music and Musicians in Ancient Egypt*, London 1991, s. 65, pl. 12; Veronique Dasen, *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Oxford 1993, s. 153-155; Alexandra von Lieven, 'Eine punktierte Osirisliturgie (Papyrus Carlsberg 589 + PSI I 104 + P. Berlin 29022)', i Kim Ryholt (red.), *Hieratic Texts from the Collection*, CNI Publications 30, København 2006, s. 9-38, især s. 23.

to runde stykker pergament oprindeligt har været snøret på en træramme på 40 cm i diameter med papyrusstrimler limet i kanten som forstærkning. Der rester flere fragmenter af den ene side (A) og et lille et af den anden (B). Udsmykningen består af en sammensat blomsterbort langs kanten og fire vandrette registre med sorte linjer og stregtegning med detaljer i rødt og grønt. Der er trængsel i registrene af en art, som erindrer om Amarna-tidens gadebilleder. Membranerne er blevet dateret til slutningen af Nye Rige eller begyndelsen af Sentiden. Fundstedet kendes ikke.

Midterstykket af A mangler, og vi står dermed tilbage med de personer, der tydeligvis har al deres op-

mærksomhed rettet mod det, der var centrum i fremstillingen. Registrerne adskilles af en bred bort med lodrette linjer (simplificerede lotusblade?).

1. Øverst til venstre to personer siddende på troner, den ene en mandlig med solskive på hovedet, lang tredelt paryk og en beskyttende *hw*-vifte med en enkelt strudsefjer i hver hånd. Bag ham en knælende, mandlig figur med samme udstyr, og bag ham igen en falk med samme vifte svævende fra den ene vinge og solskive. Scenen synes at have haft et symmetrisk modstykke på den modsatte side, hvor der ses rester af en knælende person og en fuglevinge.

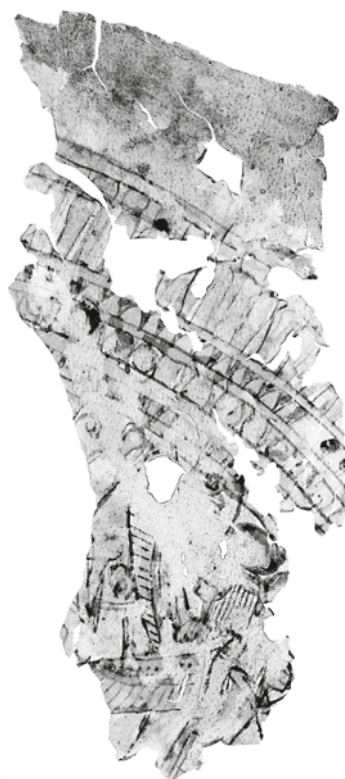

Fig. 1 Membran A i Ashmolean Museum, Oxford. Image © Ashmolean Museum, University of Oxford.

Fig. 2 Membran B i Ashmolean Museum, Oxford. Image © Ashmolean Museum, University of Oxford. Billedet er en separat optagelse.

Fotografiet af “membran A” i denne artikel er en nyere, digital optagelse og dermed et andet end det fra 1973. I forhold til dette er det spejlvendt. Begge inkluderer en lineal med påskriften “cms”, der står korrekt, og det er dermed således fotografierne så membranen. En forespørgsel til Ashmolean Museum gav ikke yderligere resultat. Da samme usikkerhed om recto og verso kan spores mht. Cairo-membranerne (se nedenfor), er det derfor sandsynligt, at udsmykningen på pergamenten også er synlig på “vrangen”. At bruge den seneste

version, som vi har valgt at gøre her, gør det ikke lettere at inkorporere det lille fragment “membran B” i den større “membran A”, som det åbenbart nu er tilfældet på museet, da en nærmere undersøgelse viser, at bredden af de forskellige elementer i borten ikke matcher hinanden, selv om man tager højde for hullet i midten. Yderligere passer hverken motiverne eller tykkelsen af blækstregen til hinanden. Vi har derfor valgt at frigøre fragmentet fra fotografiet og præsentere det separat i fig. 2 – som i 1973.

Fig. 3 Membran i Cairo-museet CG 69352. Foto LM.

2. Her ses rammetrommen i brug, håndteret af fire kvinder i gennemsigtige, flagrende gevandter under en bevinget solskive. Kvinden til venstre har en fugl (en ganske anonym pipfugl) presset ind som om den sad på hendes hoved. Hendes nabo har en blomster- eller fjerkrone i stil med gudinden Anukis'. De næste to kvinder har kohorn og solskive på hovedet og kobraslange i panden. Deres kjole mangler de flagrende ærmer, men har en kulørt bort over brystet. De står bag en siddende gud med Osiris' krone. Modstykket til højre viser Thot med ibishoved og månesegl, en gudinde med kohorn og solskive i stram kjole med kulørte borter, fulgt af en anden kvinde flagrende kjole og plante- eller fjerkrone. Begge holder en rammetromme. Imellem de stående figurer ses rektangulære borde(?) med en rund genstand på.

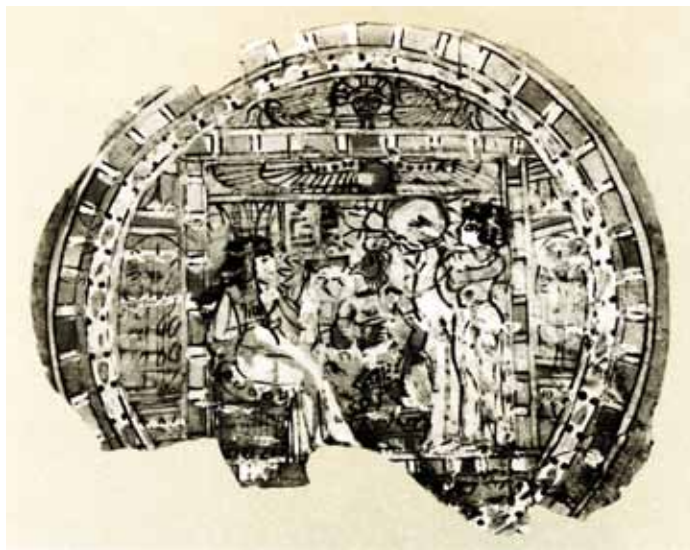
3. Kun den venstre del resterer med to dansende kvindelige figurer og fødderne af en tredje, alle med blottet overkrop, kort skørt med kulørte borter og prikker samt plante- eller fjerkrone på hovedet og rammetrommer i hænderne. Mellem dem ses samme bord og cirkel. Yderst til venstre en rektangulær form, der kunne antyde en bygning.

En fugl resterer til venstre bag en løkke, der formentlig er båndet om en guddoms paryk(?).

Fragment B rummer en del af en scene vendt mod venstre med en gudinde med solskive og kohorn, udbredte vinger og et stort *ankh*-tegn i vingen bag en guddom (Osiris?), hvis krone lige kan skimtes. En spiral som den, der sædvanligvis ses på Nedre-

Fig. 4

Membran i Cairo-museet CG 69351. Fra Hickmann, *Instruments de musique*, pl. 80 A.

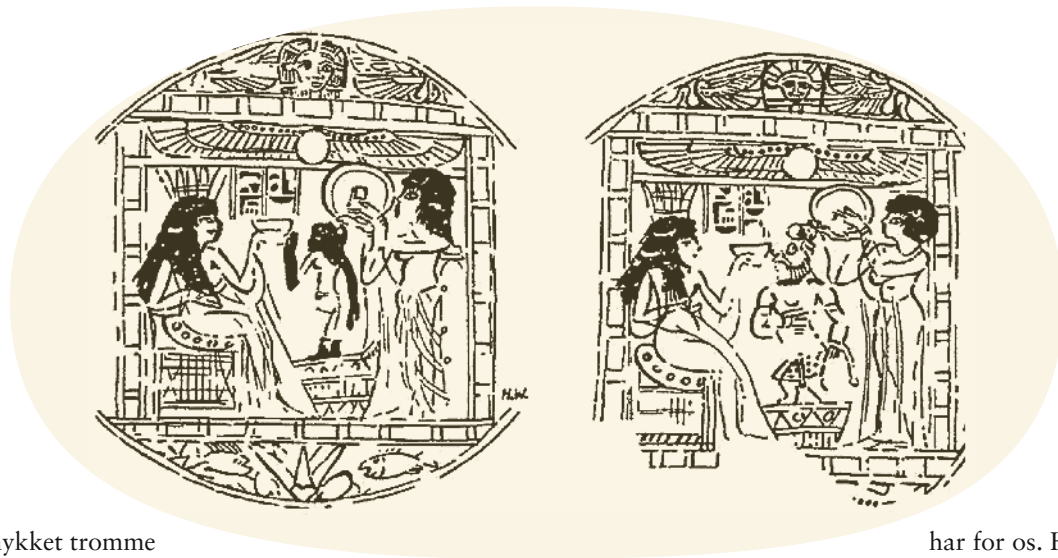

ægyptens krone, kan anes foran. Bag Isis ses en lille mandlig(?) figur med to bånd hængende ned i nakken. Figuren vender ryggen mod gudinden og rækker armene ud af scenen.

Nogle af figurerne sidder på troner eller kan på grund af hovedprydelserne og deres kropsholdning også identificeres som hørende til gudernes verden (Thot, Osiris, Isis/Hathor). Andre af kvinderne har gudindeattributter, men er mere mobile end gudinder plejer at være. Deres kohorn indikerer, at de slår på rammetromme til ære for Isis/Hathor eller en begivenhed, der har med dem at gøre. Falkefigurerne og især den bevingede solskive antyder også en formel sammenhæng, og at begivenheden finder sted i en sakral bygning. De dansende figurer kommer vi tilbage til om lidt.

Rammetrommen i Cairo

For at forstå meningen med udsmykningen på Oxford-trommen er der hjælp at hente på en

lignende udsmykket tromme i Cairo-museet [fig. 3, 4, 5].² Som på Oxford-trommen var membranerne snøret fast på en ramme, her ca. 25 cm i diameter. Udsmykningen er i stregtegning med detaljer i gult, lysegrønt, rødt og hvidt. Bagsiden (vrangen) beskrives som lysegul.³ Et firkantet felt på hver membran rummer et tableau, der finder sted i en pavillon, støttet af søjler med slyngplanter. Nederst er antydnet et flodlandskab med en lotusblomst i midten og fisk på hver side. For oven ses et frontalt kvindeansigt (som Hathors) flankeret af to falke med udbredte vinger. I rammen, der kronet af en bevinget solskive, sidder på begge membraner en gudinde henslængt på en trone med pude. Hendes krone består af fjer eller planter, og hun bærer en lang, løs frisure som var moderne hos eliten i slutningen af Nye Rige og derefter. En indskrift fortæller, at det er "Isis, himlens frue, herskerinde over alle gudinder." I hånden løfter hun en drikkeskål. Foran hende står en korthåret kvinde i et langt, transparent gevandt med en rund rammetromme, udsmykket med en rød bort og en lille firkant i midten, en stiliseret udgave af netop den vi

Fig. 5 Membranerne i Cairo-museet. Fra Dasen, *Dwarfs*, fig. 9.28.

har for os. Her holder ligheden mellem de to membraner op, for der er endnu en person til stede mellem de kvindelige figurer. På den ene (CG 69052) er det en lille, korthåret kvinde med ganske lange arme og mørk hud. Hun står på en skammel (eller er det fodenden af sengen?) med løftet hånd, vendt mod Isis og er iført en lang klædning, hvis overdel lader hendes mørke hud skinne igennem. På den anden (CG 69051) er det en frontal figur med løvehale, ham vi kalder "dværgguden Bes".

De to membraner blev fundet på en enorm "sen massegravplads" i Akhmim lidt over 200 km nord for Luxor, som blev usystematisk udgravet og plyndret i 1884. Den vigtigste gud i byen var Min, der sammen med Isis og Horus i hvert fald siden 21. dynasti blev dyrket som en triade. Der er således en god grund til, at netop Isis smykker en rammetromme fundet her. Af stilistiske grunde kan membranerne passende dateres til efter Nye Rige. Sceneriet med pavillon og bladhang⁴ og ikke mindst tilstedeværelse af "Bes" giver en ide om den større sammenhæng, som vi kender den fra Nye Rige: vi befinder os i en barselshytte.

Den lille gud med den store betydning

"Bes" kender vi som guden med det karakteristiske udseende, beskrevet som en hybrid af løve, mandsling, dværgfigur, hyppigt, men ikke altid, afbildet forfra og med sit flade ansigt bibeholdt selv i statuer og småfigurer. Han optræder i alle sociale lag (hos privatpersoner, kongelige og guder), i forskellige sammenhæng (huse, paladser, templer, grave) og kontinuerligt i en periode på over 2000 år. Han

- 2 JdE 25993, CG 69351 og 69352: Hans Hickmann, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Instruments de musique*, Cairo 1949, s. 111, pl. 80 a,b; Dasen, *Dwarfs*, s. 153-155, stregtegning fig. 9.28. Oprindeligt publiceret af Ludwig Borchardt, 'Die Rahmentrommel im Museum zu Kairo', *Mélanges Maspero I*, fasc. 1, Cairo 1935, s. 1-6. Om dateringen af denne tromme se von Lieven, 'Eine punktierte Osiris-liturgie', s. 22-23 n. 83 ("19.-21. dynasti").
- 3 Da LM fotograferede membranerne i museet i marts 2009, var de (i forhold til tidligere fotografier) udstillet med "vrangen" synlig; dog kan udsmykningen på "retten" ses, omend lidt sløret. Numrene på glaspladerne står korrekt. Sammenlignet med membranerne i Oxford er udsmykningens stil betydeligt mindre elegant.

- 4 Denne type slyngplante med variationer forekommer i fødsels- eller genfødselssammenhæng. For et forsøg på en identifikation se Lise Manniche, *An Ancient Egyptian Herbal*, London 1989, s. 159-162; 2006, s.167-170.

hører specielt til i kvindernes univers, og hans ekspertise er de situationer, hvor de er mest sårbare: under graviditet og fødsel, og dermed også under de indledende manøvrer hertil. Han kan spille alskens musikinstrumenter, men hyppigst rammetromme. Den bruger han som et våben mod onde magter – når han ikke på mere drastisk vis griber til sine lange knive.⁵ Sådan er den gængse opfattelse af ham, der generelt er passende, men som har været behæftet med nogle løse ender.

I begyndelsen hed han slet ikke Bes. Eller rettere, der fandtes andre lignende guddomme med andre navne, som på et senere tidspunkt blev samlet i hans krop. Allerede i Mellemste Rige fandtes der en ved navn Aha, som har nogle af Bes-figures karakteristika, dog ikke hans undersætsige figur. På dette tidspunkt synes der også at være en kvindelig version, men det er ikke før langt senere, at vi finder den omtalt med den feminine endelse *t*, en “Beset”. Det er først i 21. dynasti at Bes synes at forekomme som et egentligt gudenavn, og det er som en del af en privatpersons navn: Besenmut, ordret “Muts Bes”. Det giver umiddelbart ingen mening. Vi skal helt ned i ptolemæertiden, før vi finder selve den karakteristiske figur knyttet sammen med navnet Bes, samtidig med at vi også stadig møder ham under andre navne. Det er i det hele taget sjældent, at vi finder noget om ham i litteraturen, hvorimod hans afbildninger kan tælles i hundredvis.⁶

I 1992 udkom der en artikel på fransk af Dimitri Meeks, som optræver Bes-navnets historie og får det til at give mening, både med hensyn til elementerne i hans udseende og hans rolle, og det har be-

tydning for forståelsen af vores trommer.⁷ Ordet *bs* lyder jo ganske ægyptisk, og det findes da også helt tilbage i pyramideteksterne, hvor en kryptisk passage lyder “Du er en *bs*, der er uvidende om sin fader og ikke kender sin moder” (PT 1186). Ordet gik sin gang i faglitteraturen i betydningen “hittebarn”. At dømme efter en noget senere tekst betegner det imidlertid mere generelt en person af beskednen højde. I mundåbningsritualet forekommer en Horus med tilføjelsen *bs*, som, via en række andre argumenter, kan siges at betegne ham som et endnu ikke fuldt udviklet væsen, en Horus “in the making”, kort og godt: som foster.

Det giver mening i de ældre tekster, og det har især betydning for forståelsen af gudens senere rolle. Først og fremmest forklarer det hans udseende. Der er ikke noget “afrikansk islæt” i det, som det tidligere er blevet foreslået. Et ufuldbårent barn har en dværgheds karakteristika med stort hoved og spinkle lemmer. Intet barn er bedre kendt i den stand end det lille Horusbarn, mens han blev båret og senere født i ly af Deltaets marskland i hans moders forsøg på at undslippe både hans slemme onkel Seths efterstræbelser og alle de andre farer, der lurede i krattet. “Bes” som gud bliver dermed særligt knyttet til fostertilstanden, for tidligt fødte og i det hele taget det, der finder sted i moders liv, og det afspejler sig i hans udseende.

At guden oftest afbildes frontalt kan kædes sammen med hans relation til Hathor, som jo netop i en tidligere inkarnation som Bat (som f.eks. på Narmerpaletten) grundlagde traditionen med at blive portrætteret med ansigtet set forfra i modstrid med den ægyptiske kunsts generelle principper. Senere udvikles historien om Hathor med en personlighed, der er spaltet i den blide kvindelige (kærlighedens, musikens og beruselsens herskerinde) og den grumme vrede, kvinden, der (som solens datter = solens øje) tager form som en løve og forårsager ravage i Nubien, indtil hun af Thot og en flok musicerende aber og Bes-skikkelser bliver lokket hjem til Ægypten. Det er her vi kan se en inspiration til Bes-figures løveattributter. I virkeligheden går hans løveagtige fjæs nok meget længere tilbage, for allerede i Gamle Rige ser vi det som en maske, båret af personer i optog. Fra Mellemste Rige (Kahun) har vi endda rester af sådan en maske, og i Nye Rige

5 Kombinationen af trommer og knive i hænderne på Bes-figuren demonstreres tydeligt i prinsesse Satamons stol, der uvist af hvilken grund blev inkluderet i hendes bedsteforældres gravudstyr i Kongernes Dal. Satamon var søster til Akhnaten. God beskrivelse af stolens konstruktion og udsmykning i Christiane Desroches Noblecourt, *Toutankhamon et son temps* (udstillingskatalog Paris 1967), s. 60-69.

6 For en fyldig bibliografi om Bes se Michel Malaise, ‘Bès et les croyances solaires’ i Sarah Israelit-Groll (red.), *Studies in Egyptology Presented to Miriam Lichtheim*, Jerusalem 1990, s. 682-684 samt Jim Romano, ‘Notes on the historiography and history of the Bes-image in ancient Egypt’, *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology* 9, 1998, s. 89-105.

7 Dimitri Meeks, ‘Le nom du dieu Bès et ses implications mythologiques’, i U. Luft (red.), *The Intellectual Heritage of Egypt. Studies Presented to László Kákossy by Friends and Colleagues on the Occasion of His 60th Birthday*, Budapest 1992, s. 423-436.

(Kheruefs grav TT 192) bæres den af en aktør i ceremonierne omkring kongens *sed*-fest (se nedenfor).

Barselsfest

Et ufuldbårent barn er som nymånen: det rummer i sig potentialet til at blive helt, og hermed får "Bes" en yderligere relation til både Khons og Thot, der begge er måneguder. På den måde tegner der sig et billede af, at Bes-figuren og det, han står for, kan være fællesnævneren i de to trommers udsmykning. Thot er afbildet på Oxford-trommen og Isis, moderen over alle, ses med navns nævnelse på Cairo-trommen, utvivlsomt i hendes underforståede rolle som mor til Horus i Akhmim. På Oxford-trommen forekommer hun også, ganske vist uden navn men med sine karakteristiske beskyttende vinger rakt frem bag Osiris. Hathors hoved sidder som et emblem på Cairo-trommen, og hun er til stede i musikanternes kohorn og solskive på Oxford-trommen.

Det tydeligste stikord er dog Bes-figuren på Cairo-trommen og Oxford-trommens trommespillende danserinder med det korte skørt og blad-/fjerprydelser på hovedet, der også giver påmindelser om "Bes", dvs. i dette tilfælde snarere den kvindelige "Beset".⁸ Yderligere er der det faktum, at udsmykningen findes på netop den runde rammetromme, der ofte håndteres af "Bes".

Med baggrund i Meeks' overbevisende arbejde (hvoraf kun en lille del er medtaget her) er det indlysende dels at tage ordet *bs*, og dermed det navn, der endeligt anvendes for vores lille gud i græsk-romersk tid, som en beskrivelse af den tilstand, der ligger efter undfangelsen og inden fødslen, så rammende gengivet i Bes-figurens udseende, ikke som dværg, men som foster eller nyfødt. Forløsningen er en lykkelig begivenhed og grund til jubel, og til at forstærke denne rus er intet mere velegnet end de gentagne slag på rammetrommen og dans i gaderne – ganske som vi i dag kan høre rammetrommer under fejringen af profetens fødselsdag. Samtidig er den nyfødte sårbar, og onde kræfter må holdes på afstand ved lyden af trommerne.

8 I en bog, der handler om modeller af senge, primært af ler og med en del barselsrelateret udsmykning, hvor Oxford-membran A omtales, skriver Paolo del Vesco, at de musicerende og dansende figurer kan ses som "personifikationer af guddomme såsom Bes, Hathor, Anukis eller Meret, hvis attributter de bærer" (*Letti votivi e culti domestici. Tracce archeologiche di credenze religiose nell'Egitto del Terzo Periodo Intermedio*, Pisa 2010, s. 154).

Billeder af mor og barn optræder jævnligt i uformel sammenhæng skitseret af kunstnerne i Deir el-Medina i 19. og 20. dynasti. De viser moderen i sin barselshytte, hvorefter slynger sig de samme planter som på Cairo-trommen. Det nyfødte barn ligger på en seng, hvis ben er formet som Bes-figurer (der er fundet flere sådanne sengeben i byen). Vi mangler en forklaring på den lille kvinde, der står i centrum på den ene Cairo-membran, hvor den anden har Bes-figuren. En af skitserne fra Deir el-Medina viser en hel "barselstue" med moderen, der ammer sit barn på sengen, mens fire kvinder i lange, halvgennemsigtige gevandter klapper i hænderne.⁹ I blad-hanget over den nyfødte ses en silhouet af et barn. Teoretisk kunne det være barnets "skygge", en af de sjælelige komponenter som sammen med *ka*, *ba*, *akh* og navnet udgør personligheden (således forklares det i publikationen). På Cairo-membranen er "skyggen" imidlertid en lille, voksen kvinde, og selv om den er en pendant til Bes-figuren på den anden membran, er det nok ikke skyggefotolkningen, der skal bruges her, især da hun har tøj på. På et andet ostrakon med barselsmotiv¹⁰ ses også en silhouetagtig figur, der tilsyneladende er ved at arrangere moderens fødder på en pude. Måske vi i begge tilfælde skal se en fødselshjælper med nubiske aner, hvilket ville forklare den mørke hud?

9 Louvre E 25318: Anne Minault-Gout, *Carnets de pierre. L'art des ostraca dans l'Égypte ancienne*, Vanves 2002, s. 39, fig. 42.

10 IFAO 2858: *id.* s. 40, fig. 25.

Den runde rammetromme i rituel sammenhæng

Vi kan konstatere, at rammetrommen (på ægyptisk ꜥꜣ *sr*) bruges til at sikre og fejre en begivenhed, der er værd at juble over: en fødsel. I Ægypten fungerer dette koncept jo på mange planer fra fødsel over foryngelse til genfødsel. Det er først i slutningen af 18. dynasti, at vi med sikkerhed møder den runde rammetromme (den kan selvfølgelig have været anvendt tidligere uden at blive afbildet). I Kheruefs grav i Theben (TT 192) optræder den første gang. Her er det i en meget formel sammenhæng, for det drejer sig om Amenhotep III's *sed*-fester, hvor kongemagten blev fornyet i hans person [fig. 6].¹¹ En kvinde holder en stor rammetromme på skulderen i en scene, hvor der opføres en rituel dans akkompagneret af en usædvanlig kombination af fløjte (*nay*) og håndklap. Der er lignende dansere afbildet i Amenhotep IV/Akhnatens tempeludsmyk-

11 University of Chicago Oriental Institute Epigraphic Survey, *The Tomb of Kheruef. Theban Tomb 192*, Chicago 1980, pl. 39, 40 (her ses også den ovenfor nævnte løvemaske). Jf. Manniche, *Music and Musicians*, s. 68-70.

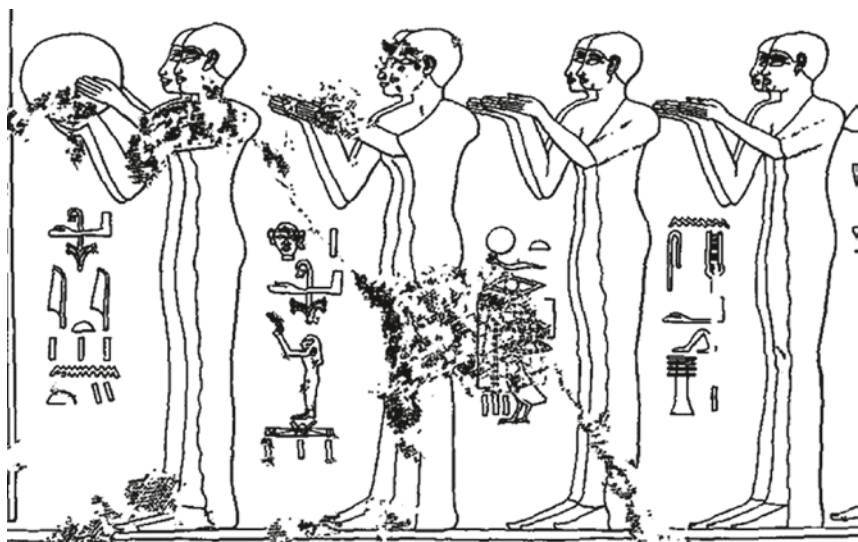

Fig. 6

Sed-fest i Kheruefs grav (TT 192). Foto Kurt Hellemose.

Fig. 7 Rammetrommer ved rejsningen af *djed*-pillen. "Sangerne synger på tidspunktet for rejsningen af *djed*-pillen". Fra Kheruef, pl. 47.

ning i Karnak, men her har en evt. blok med tromme ikke overlevet. En anden episode i samme grav viser to kvinder med mindre rammetrommer sammen med seks kvinder, der klapper i hænderne og fire danserinder "fra oasen", hidbragt for at fejre den del af festen, der drejer sig om "at rejse *djed*-pillen" [fig. 7].¹² Gennem *sed*-festen blev kongens vitalitet fornyet, og han kunne påbegynde endnu en periode i fuld vigør. Man kan sige, at hans vitale kraft blev skabt på ny, og det skal fejres med rammetrommen.

Sed-festen er kun afbildet i detaljer to andre steder. I Amenhotep III's tempel i Soleb, formodentlig udsmykket til en af hans to sidste *sed*-fester, men med motiver fra hans første i år 30, ses trommen på skuldrene af en mand under kongens procession. Han ledsages af en, der støtter trommen og tre, der klapper i hænderne [fig. 8].¹³ At holde takten på denne måde beskrives her med udtrykket *dhn*.¹⁴ Endvidere er trommen med i Bubastis i Deltaet i det 22. dynasti, også med en mandlig trommespiller, der må have hjælp af en fælle [fig. 9].¹⁵ Rammetrommen er ellers overvejende et kvindeligt instrument. En billedtitel mellem personerne forklarer hvad de

12 Kheruef, pl. 47.

13 Michela Schiff Giorgini m. fl., *Le temple de Soleb V*, Cairo 2003, pl. 105 (nederst t.v.).

14 Se diskussion af dette udtryk i Suzanne L. Onstine, *The Role of the Chantress (šm'yt) in Ancient Egypt*, Oxford 2005, s. 8.

15 Edouard Naville, *The Festival Hall of Osorkon II in the Great Temple of Bubastis (1887-1889)*, London 1892, pl. XI,6, XIV,3 og XVI,9.

Fig. 8 Fra sed-festen i Soleb. LM fra Schiff Giorgini, *Soleb V*, pl. 105.

Fig. 9 Fra sed-festen i Bubastis. Foto LM.

Fig. 10 Bukhanefptahs stele. Fra G. Robins, *Women in Ancient Egypt*, London 1993, fig. 50.

laver: *skr sr* "at slå på rammetromme". De taktgivende mænd er afbildet i registret neden under.

I Amarnatiden foregår der en "afmytologisering" af ellers gængse koncepter. Den runde rammetromme ses aldrig i Aten-templet, men den dukker op i gademusikken. Det var en festlig begivenhed, hver gang kongefamilien begav sig ud, eller når en embedsmand vendte hjem fra paladset med sine gyldne kæder om halsen efter at have modtaget en royal belønning, et hyppigt motiv i den tids kunst. Gademotivet synes at forsvinde helt med udgangen af Nye Rige, men den folkelige gademusik i sig selv gik næppe af mode, og den afbildes da også et par gange i thebanske grave fra begyndelsen af det 19. dynasti ved gravejerens hjemkomst (TT 23, TT 51) eller en gudeprocession (TT 19, Ramesses III's tempel i Karnak).

Bukhanefptahs stele

Vi kan søge uden for den officielle kunst i templerne for at følge, hvordan rammetrommen fortsat spillede en rolle blandt folket. Der var mange festligheder med et religiøst islæt, og derfor har vi et motiv, der kan fastholdes i kunsten, og en ramme, det kan sættes i. Her er det især Deir el-Medina, der er leveringsdygtig. Utallige var de lejligheder, hvor der var fest i byen, og den ene eller den anden gud skulle fejres ved en offentlig begivenhed. Det afspejles i steler, der blev opsat i kapeller for at behage guderne, takke dem for udført gerning eller generelt markere et tilhørsforhold. Her kommer rammetrommen ind i billedet, og vi får den sammenhæng, vi gerne søger.

En sådan stele blev opsat af en kvinde ved navn Bukhanefptah, hustru til Kasa, en af de specialiserede håndværkere i byen.¹⁶ Vi kender dem begge fra deres grav TT 10 og fra forskellige ostraka, der nævner sager, som de har været involveret i. Bukhanefptah ønskede at demonstrere sit forhold til Nebethetepet, en lokal gudinde [fig. 10]. Gudindens

16 Nu i Kingston Lacy, Dorset, England: Jaroslav Černý, *Egyptian Stelae in the Bankes Collection*, Oxford 1958, nr. 6. Tak til G.T. Martin for at skaffe mig en kopi af denne tekst.

fulde navn var Hathor-Nebethetepet. Hun var en variation af Iusaas, en trægudinde fra Heliopolis, som i mytologien spillede rollen som “gudens hånd”, det kvindelige princip personificeret, ja ligefrem den kvindelige seksualitet, dengang da det første gudepar blev skabt af Ra-Atum, den mandlige skabergud. Det er på grund af gudindens rolle som en vigtig brik i gentagelsen af skabelsen, og i nærområdet som frugtbarhedsgudinde og beskytter, at hun tiljubles her med rammetrommer af Bukhanefptah og hendes familie og bekendte. “Lovpriset være du...,” synger de. “Vær mig nådig, at jeg kan berette om din magt for alle der kender dig, og alle der ikke kender dig! For alle folk flokkes til dig, mænd såvel som kvinder, og de siger: ‘Vær os nådig!’ Enhver, der følger hende, fryder sig, intet ondt skal hænde dem, barn efter barn”. Bukhanefptah tænker fremad, på beskyttelse af sine børn, og hun søger en garanti for de generationer, der skal følge efter.

Nebethetepets fest gentages på en anden stele [fig. 11].¹⁷ Gudindens navn skimtes over hendes frontale kontrafej. Undtagelsesvis ses her firkantede rammetrommer håndteret af konen og døtrene til Netermosi, der bekostede denne lille stele. Disse to mindetavler slår bro mellem Amarnatidens gademusik (hvor de firkantede rammetrommer florerer) og den mere formelle, musikalske udfoldelse, som den runde rammetromme nu skulle blive involveret i.

Rammetrommen i græsk-romerske templer

I Græsk-romersk tid er der ingen tvivl om rammetrommens mest iøjnefaldende anvendelse. I de lidt over 300 år, som perioden dækker, anvendes den til at fejre “gudens fødsel”. Det gælder især i de bygninger, der danner den arkitektoniske ramme, de såkaldte fødselshuse (*pr msw*), nu kendt under det koptisk-inspirerede, konstruerede fagudtryk “mammisi”. Festens genstand var sønnen i den triade, til hvis ære templet er bygget. I Philæ drejer det sig om

17 Pier Camillo Orcurti, *Catalogo illustrato dei monumenti egizi del regio museo di Torino II*, Turin 1882, s. 120 [262].

Fig. 11
Nebethetepets fest på stele i Turin.
Foto Kurt Hellemose.

Fig. 12 Syv Hathorer med rammetrommer foran det lille barn i mammisi'et på Philæ. Foto LM.

den lille Horus, i Edfu er det Harsomtous (“Horus der forener De To Lande”), i Armant er det Harpra, og i Dendara er det Ihy, alle små drengebørn, hvis fødsel fejres med larmen af runde rammetrommer. Bes-figuren er også med, ikke som aktiv deltager, men bl.a. i form af udsmykning over bygningernes søjler.¹⁸

Disse mammisi'er er sidste led i en tradition, der går tilbage til fremstillingerne af “det hellige ægteskab” og den følgende guddommelige fødsel i 18. dynasti, hvor Amon-Ra efter en nøje fastlagt drejebog avler en arving med den aktuelle (jordiske) dronning. Hvor det her drejer sig om den regerende dronnings/konges fødsel, et engangsfænomen, er det, måske forårsaget af den lange periode med herskere af varierende herkomst, i de ptolemæiske mammisi'er gudens fødsel, der beskrives i stedet. Man reciterede “Mysteriet om den guddommelige fødsel” på bestemte dage i den liturgiske kalender. Et resumé af dette essentielle drama med rækkefølgen fra 16 scener, der smykker væggene i særlige tempelrum i 18. dynasti, og detaljerne suppleret af de spredte fremstillinger i de senere mammisi'er, er blevet udredt i en artikel af François Daumas.¹⁹ Han ser plads til et indslag fra et kor, evt. med ram-

metrommer, lige efter episode 7, under selve fødslen, hvor der reciteres en hymne til Amon-Ra, som rent bogstaveligt giver livets tegn til dronningens underliv. En sådan hymne står faktisk på to dørkarme i både Edfu og Dendara, og det er nærliggende at forestille sig, at nogle af de mange afbildede rammetrommespillende kvinder i bygningen har haft en opgave i den anledning [fig. 12]. Her spilles de af syv kvinder, der står for de syv Hathorer, der forudsiger den nyfødtes liv.

Scene 13 af “det hellige ægteskab” foregår efter installeringen af den nyfødte gud med et beskyttelsesritual, hvor Anubis (eller en præst med hans maske) optræder med en stor, rund genstand, som i den ægyptologiske litteratur dels betegnes som en fuldmåne, dels som en rammetromme. I det allerhel- ligste i mammisi'et i Edfu står Anubis med sin tromme foran den lykkelige familie bestående af Osiris og Isis, der ammer Horus.²⁰ Vi møder ham også med trommen under festen til ære for den potente gud Min, som fejres med en procession, som kan afbildes i forlængelse af festen til ære for Sokar-Osiris.²¹ Han repræsenterer potentialet i jorden, hvor han bor i et æg, der aktiveres, når solen hver dag passerer forbi. En forkortet version med Min stå- ende foran Sokar-Osiris' båd er afbildet i det ptole- mæiske tempel til Hathor i Deir el-Medina, hvor

18 Ud over de allerede kendte mammisi'er er der endnu en bygning, der trænger sig på i denne sammenhæng: det øvre tempel i Nadura i Kharga-oasen, der blev bygget i Romertiden. Det er endnu ikke publiceret, men Yale Nadura Project har arbejdet på sagen siden 2009.

Udsmykningen er i meget lavt relief og dertil ganske forvitret. Det er dog tydeligt, at en stor del af motiverne i det centrale rum drejer sig om Bes-figurer og kvinder, der løfter runde rammetrommer. Har det fungeret som et fødselsrum for det nærliggende tempel i Hibis, der var viet til en lokal Amon-Ra, Mut og Khons? Se (uden omtale af Nadura) François Daumas, *Les mammisies des temples égyptiens*, Paris 1988 om “ægte” mammisi'er og andre rum, hvor fødsler synes at have været fejret.

19 ‘Geburtshaus’, i *Lexikon der Ägyptologie* II, Wiesbaden 1976, kol. 462-475. Se også Daumas, *Les mammisies*, s. 388ff.

20 Philippe Collombert, ‘Des animaux qui parlent néo-égyptien (Relief Caire JE 58925)’, i Christian Gallois m. fl. (red.), *Mélangers offerts à François Neveu*, Cairo 2008, s. 63-72, fig. 3. Forfatteren ønsker at inddrage de satiriske dyretegninger, der ofte viser dyr med musikinstrumenter, i miljøet omkring barselsfestligheder.

21 TT A26 (ramessidisk): Lise Manniche, *Lost Ramessid and Post-Ramessid Private Tombs in the Theban Necropolis*. CNI Publications 33, København 2011, s. 62-63. De to optog er illustreret i detaljer, men uden Anubis med trommen, i den anden gård i Ramesses III's dødetempel i Medinet Habu.

Fig. 13

Anubis med
ramme-
tromme.
Hathor-
templet
i Deir
el-Medina.
Foto LM.

Anubis-præsten har en prominent plads umiddelbart foran Min [fig. 13].²²

Vi ved at rammertrommerne også var til stede ved en lignende lejlighed: den årlige fremstilling af Osiris' død og begravelse. Trommen anvendes til at akkompagnere den klagesang, der fremførtes af søstrene Isis og Neftys ved Osiris' bære. Til den 22. til 26. dag i måneden Khoiak gives følgende instrukser i en papyrusrulle: "Isoler hele bygningen. Bring hid to kvinder med pure lemmer, som endnu ikke er åbnet (af fødsel), barberede og smykket med parykker, med rammertrommer (*sr*) i hånden og med deres navne Isis og Neftys tatoveret på overarmen. De skal synge fra versene i denne bog foran denne gud (Osiris)" (her følger hymnen, hvis tekst er blevet understreget af de rytmiske slag på trommerne).²³ En papyrus fra tempelbiblioteket i Tebtynis om samme emne har over teksten markeret punkter, som er blevet fortolket som indikation af det rytmiske akkompagnement. Teksten slutter med, at Isis stemmer i med "Gode husbond, kom til mig, for jeg er ensom! Vær ikke fjern fra mig!" Sidste sætning findes ordret magen til i Nye Riges kærlighedsdigte, og det er da også de indledende manøvrer til den

mirakuløse aktivering af Osiris' potens og undfangelsen af det lille Horusbarn, der er tale om her.²⁴

En dørkarm i Cairo

For at kaste yderligere lys over rammetrommen i Oxford kan vi se på to relieffer, der giver mere præcise oplysninger om det miljø, den kunne anvendes i. Det ene er en døroverligger af kalksten i museet i Cairo [fig. 14]. Den er publiceret i en stregetegning, der dels er fejlbehæftet, dels udelader teksterne, samt i et ikke så tydeligt sort-hvidt fotografi.²⁵ Af stilistiske årsager kan den dateres til 20. – 21. dynasti. Da den forreste af kvinderne i begge tilfælde benævnes som Ikhtay, er det muligt at se en forbindelse til den Ikhtay, der var den kendte skriver Butekhamons første, afdøde kone, til hvem han skrev et "brev til de døde" på et potteskår, henvendt

22 Pierre du Bourguet, *Le temple de Deir el-Médina*, MIFAO 121, Cairo 2008, s. 58, 59.

23 Raymond O. Faulkner, "The Bremner-Rhind Papyrus I," *Journal of Egyptian Archaeology* 22, 1936, s. 121-140, jf. von Lieven, 'Osirisliturgie', s. 20-21.

24 von Lieven, 'Osirisliturgie' med citatet s. 13. Fortolkningen modsiges af Friedhelm Hoffmann, 'Zur angeblichen musikalischen Notation in einer ägyptischen Osirisliturgie', i B. Rothöler og A. Mansali (red.), *Mythos und Ritual. Fs. Jan Assmann zum 70. Geburtstag*, Berlin 2008, s. 71-76.

25 JE 32016: Hans Hickmann, *Musicologie pharaonique*, Kehl 1956, s. 25, fig. 10; del Vesco, *Letti votivi*, s. 155 fig. 27; Manniche, 'Rare fragments...', s. 32-33.

Fig. 14
Relief med
Mut og
Hathor i
Cairo-
museet. Fra
del Vesco,
Letti fig.
27.

til selve kisten.²⁶ Butekhamon var bl.a. ansvarlig for genbegravelsen af de kongelige mumier i begyndelsen af det 21. dynasti. I centrum af dørøverliggeren er afbildet et Hathor-hoved ligesom på den førømtalte stele (fig. 12) og på rammetrommen i Cairo. Her bærer det en krone af kobraslanger. I venstre side sidder gudinden Mut og til højre Hathor. Foran dem hver især står to kvinder med rammetrommer: Ikhtay står forrest, og til højre hendes datter. Til venstre ses endnu en datter.²⁷ Alle er Amon-Ras sangerinder (*šm^cyt*).²⁸ Papyrusplanter ses mellem

figurerne. Kvinderne har også en papyrus hængende over armen, og på hovedet bærer de en prydelse af planter.²⁹ Teksterne bekræfter, at gudinderne er Mut, himlens herskerinde, og Hathor, herskerinde over Vesten, som begge påkaldes for at give et offer til kvinderne. Spor af hieroglyffer foran Hathor synes at sige: “Måtte hun give liv, sundhed, helse i fødselshuset (*pr msw*),” og foran Mut nævnes tilsyneladende også et fødselshus. Interessant nok har vi yderligere omtale af en sådan bygning/institution i titler på sarkofager fra 21. dynasti,³⁰ ligesom “Mut i fødselshuset” forekommer som personnavn. De arkitektoniske rester af Tempel A ved Mut-templet i

26 del Vesco, *Letti votivi*, s. 155, n. 167; Paul John Frandsen, ‘The letter to Ikhtay’s coffin : o.Louvre Inv. No. 698’, *Village Voices: Proceedings of the symposium “Texts from Deir El-Medina and their interpretation”*, Leiden, May 31-June 1, 1991, Leiden 1992, s. 31-49.

27 Navnet på datteren til højre rummer elementet *hnm^t-nh^h*, Ramesses III’s dødetempel. Navnet på datteren til venstre er endnu mere utydeligt på det tilgængelige fotografi.

28 Om denne titel, der fandtes fra Mellemste Rige og til ptolemæertiden, se Onstine, *The Role of the Chantress*, hvor overliggeren i Cairo ikke er medtaget. Titlen forekommer særligt hyppigt i 21. dynasti, undertiden alene, men også med tilføjelsen “for (en guddom)”, dog kun enkelte gange med tilføjelsen ”for Mut” i 20. dynasti. Titlen findes fortrinsvis i Theben. Disse *šm^cyt*-sangerinder synes oftest at udføre deres gerning indenfor templets område. Man kan (som i dette tilfælde) godt være sangerinde for én guddom og spille for en anden. I ptolemæisk tid (Edfu) er determinativet for *šm^cyt* ligefrem en kvinde der løfter en rammetromme.

29 En sådan blomsterkrone (med varianter) kendes tilbage fra Tuthmosis IV’ tid, og den bæres også af ramessidiske dronninger, se Christiane Desroches Noblecourt, ‘Matériaux pour l’étude des relations entre Ugarit et l’Égypte’, *Ugaritica* 3, Ras Shamra vol. 8, Paris 1956, s. 197-204. Den mest detaljerede findes i Khons-templet i Karnak: Oriental Institute Publications 100. *The Temple of Khonsu I*, Chicago 1979, s. 14, pl. 28, hvor den sidder på hovedet af Herihors dronning Nedjmet med den kryptiske ærestitel ”chef-amme for Mut”. Sammen med sin datter er hun afbildet med et spædbarn foran Mut.

30 Saphinaz-Amal Naguib, *Le clergé féminin d’Amon thébain à la 21e dynastie*, OLA 38, Leuven 1990, s. 53 og om Muts betydning ved siden af Hathor i det 21. dynasti s. 75-81. De to *hmt ntr*-præstinder for Mut i fødselshuset er nr. 67 og 100 i listen.

Karnak er helliget “barnet Khons” og rummer stadig dele af scener, der har med et spædbarn at gøre. Det blev grundlagt i 18. dynasti men restaureret af Nektanebo I og ptolemæerne.³¹ Vi kan trække en parallel til fødselshuse tilknyttet andre templer, selv om bygningernes udseende og mængden af plantelementer har været anderledes dengang end i de karakteristiske ptolemæiske *mammisi*’er, som i deres seneste udformning faktisk er omgivet af et forstenet papyruskrat: en søjlegang med papyrus-søjler [fig. 15]. Hvad der står helt klart er, at i dette rum, der fejrede en fødsel, blev der spillet på rammetromme for de to gudinder, som hver har haft deres rolle: Hathor som den seksuelle kraft, der indledte processen, Mut som moderfiguren, der fuldbyrdede den.

Et relief i Brooklyn

Det andet relief er en blok af kalksten i The Brooklyn Museum i New York [fig. 16].³² Det blev erhvervet i 1968 uden proveniens, men det er foreslået, at det kunne stamme fra en af Nye Riges grave i Sak-kara. Scenen viser tre kvinder og hænderne af en fjerde, vendt mod en femte, der står på et højere

Fig. 15

Papyrus-søjler med trommespil-lende gudinder i relief omkring *mammisi*’et i Edfu. Foto LM.

niveau. Også disse kvinder bærer blomsterkroner. To af dem klapper i hænderne og den tredje holder en stor, rund rammetromme. Kvinden til højre kan kun være en trægudinde, der, som i talrige andre tilfælde, skænker vand, dog er det som regel til en afdød person i hans grav eller på hans kiste, et hyp-pigt motiv i det thebanske område. En sådan gudinde kendes dog også i den nordlige del af landet, nærmere bestemt i Heliopolis, hvor den ikke så kendte Iusaas havde et helligt piletræ, og hvor bl.a. Ramesses III havde bygget et tempel til hende. Det er nærliggende her at se netop den ovenfor nævnte gudinde Iusaas som genstand for en hyldest med trommesolo. Hun sammenlignes faktisk andetsteds med uræusslangen, der også nævnes på relieffet.³³ Hieroglyfferne i den øverste linje omtaler “...sølv, kobra af guld, ansigt som en falk...”, hvilket kan lyde som en beskrivelse af en gudefigur, måske en del af en hymne? De ufuldstændige hieroglyffer nedenunder fortæller formodentlig hvad kvinderne foretager sig, og de fire tegn til venstre nævner tilsyneladende et rum, hvor det foregår: *m pr* “i huset”. Man ville nok umiddelbart læse den følgende cirkel og de to streger som *sp sn*, ordret “to gange”, et udtryk der anvendes for at indikere, at det foregående skal gentages. I den fragmentariske stand her giver det ikke umiddelbart mening.³⁴ Vi kan dog konstatere, at trommen spilles i et rum (en gård på grund af træet?), der sandsynligvis er helliget Iusaas, som med den signifikante titel “gudens hånd” er ansvarlig for, at undfangelsen overhovedet bliver til noget, den oprindelige og skelsættende ved skabelsen af det første, menneskelignende liv. Denne handling erindres og vedligeholdes gennem kulten i templet, hvor også det næste skridt, gudebarnets/kongebarnets fødsel, ritualiseres. I modsætning til relieffet i Cairo viser episoden i Brooklyn en gen-

33 Helmuth Brunner, ‘Iu(e)s-aes’, *Lexikon der Ägyptologie III*, Wiesbaden 1980, kol. 217-218.

34 Martin, *Corpus*, s. 37 foretrækker at læse *pr R*, “Ras hus”. Den cirkelrunde hieroglyf kan også læses anderledes end *sp* “gang”, jf. mine bemærkninger i ‘Placenta’, *Papyrus* 35/2, 2015, s.10-21. Den store tyske ordbog fra 1926 har et enkelt eksempel på en bygning i forbindelse med denne hieroglyf (WB III.216.2), hvilket synes at betegne en bygning til Hathor-barnet i ptolemæisk tid. Tak til Rune Nyord for at have diskuteret sagen med mig. Emnet vil blive taget op i et kommende arbejde.

31 Daumas, *Mammisis*, s. 44-54.

32 Brooklyn 68.150.1: Geoffrey T. Martin, *Corpus of Reliefs of the New Kingdom from the Memphite Necropolis and Lower Egypt I*, London 1987, nr. 93, s. 38-39, pl. 35. Foto online <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/94144>

Fig. 16 Relief i The Brooklyn Museum. Foto LM.

sidig kommunikation med aktiv handling fra træ-gudindens side, hvorimod Mut og Hathor passivt lader det blive ved løftet.

I næsten alle de ovenfor nævnte sammenhæng involverer rammetrommen en gudinde eller et koncept, der har med undfangelse og/eller fødsel at gøre. Ligesom Mut knyttes Isis specifikt til et *pr ms* (fødselshus), og det endda i Akhmim, hvor Cairotrommen stammer fra.³⁵ På nogle af sternerne mødte vi gudinden Nebethetepet, der ligefrem er blevet kaldt “vulvaens frue” med en henvisning til det rent konkrete moderskød, ikke blot som en eufemisme.³⁶ Horus beskrives som en *bs*, et foster, hvilket udmønter sig i en guddom, der har en sådan *bs*’ karakteristika og nu stort set udelukkende kendes under navnet Bes. Vi kan i den sammenhæng også inddrage Khons, der med sin indhyllede krop er et foster i det tidligste, embryoniske stadie,³⁷ og som i sin rolle som månegud repræsenterer det samme, men på det kosmiske plan.

Trommen i Oxford inkluderer en del af disse elementer i sin udsmykning og kan associeres med andre. Med sine rigt ornamenterede membraner har

den været en ganske særlig rekvisit. Der tegner sig et tydeligt billede af, at den har været spillet i en kultisk bygning, et fødselshus, en forløber for de ptolemæiske *mammisi*’er. Vi kan forestille os den i det thebanske miljø, hvor der var en tradition for fødselsrum, dengang det var kongebarnets fødsel, der fejredes. Senere bliver det gudebarnets ankomst, der bliver fastholdt i selvstændige bygninger. Ved overgangen mellem det 20. og 21. dynasti var ramessidetidens ekspertise og lette streg endnu til stede, og de talrige ferniserede, “gule” kister fra den samlede begravelse i Deir el-Bahari, som nu fylder museer verden over, viser i deres religiøse udsmykning den samme tendens til *horror vacui*, angsten for det tomme rum, som vi møder på denne unikke tromme.

I det foregående er der især blevet lagt vægt på den runde rammetrommes rolle i forbindelse med den lykkeligt overståede barsel. At den også optræder i forbindelse med Osiris-kulten³⁸ giver en yderligere dimension til membranerne i Oxford, for Osiris er netop en del af deres udsmykning, som kombinerer det sakrale med det folkelige. Trommens formål har været det helt basale at afholde onde kræfter fra at øve vold mod det positive budskab, der blev fejret. Identiteten på den, der var genstand for al denne opmærksomhed, er forsvundet sammen med den centrale del af udsmykningen.

35 Herman de Meulenaere, ‘Isis et Mout du mammisi’, i Jan Qaegebeur (red.), *Studia Paolo Master oblata II*, OLA 13, Leuven 1982, s. 25-29.

36 Naguib, *Le clergé*, s. 69.

37 Naguib, *Le clergé*, s. 79-80 med langt citat fra Jean-Claude Golvin og Jean-Claude Goyon, *Les bâtisseurs de Karnak*, Paris 1997, s. 34.

38 Om dette se især von Lieven, ‘Osirisliturgie’, s. 22-27.

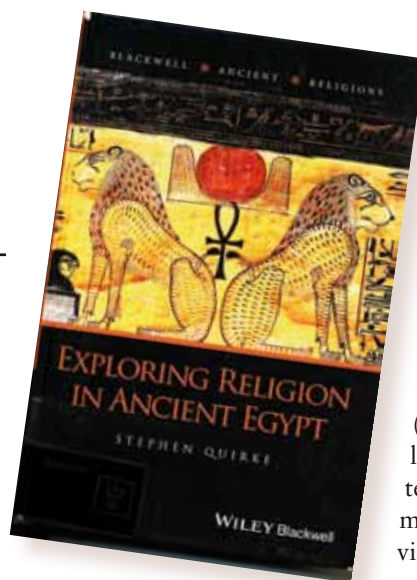
Boganmeldelser

Lise Manniche

Stephen Quirke
Exploring Religion in Ancient Egypt
Oxford 2015
Hardback 482 kr; paperback 237 kr;
ebook pluspris 159 kr.

Der er nogen bøger man kommer tilbage til igen og igen, efter at man har læst dem første gang. Et klassisk eksempel er Barry Kemp's *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilisation*, både første udgave fra 1989 og den kraftigt reviderede udgave fra 2006. Et andet er Jan Assmanns *The Mind of Egypt. History and Meaning in the Time of the Pharaohs* fra 1996 med engelsk oversættelse fra 2002. Begge er meget mere end en gennemgang af Ægypten historie fra A-Z. En tredje, der har potentialet, er den, der præsenteres her.

Stephen Quirke har skrevet en tankevækkende bog, der ser på begrebet religion på en ny måde. "Ancient Egyptian Religion" – det lyder bekendt. Men hvad er religion? Og hvad er Egypt? Og hvad er specifikt "ancient Egypt"? Det er de begreber, der tages op i det første kapitel. Med vores europæiske baggrund har vi bestemte forestillinger, der knytter sig til templerne og præsternes og kongens rolle i det univers. Men hvordan definerede ægypterne selv deres plads i verden og deres indbyrdes relationer? Som regel bygger vi vores opfattelse af dem på store monumenter, kendt fra berømte lokaliteter, og på skriftlige kilder, som ofte selv er afskrifter og kopier af ældre forlæg, men som vi dog har en ret ubegrænset tillid til. Der er dog andre kilder at anvende, og det arkæologiske materiale og de langt mindre spektakulære fund bør endevendes for at vurdere, om disse mere beskedne levn afspejler det større billede. Teksters fundsted og sociale sammenhæng er vigtig, og det lægges der vægt på i denne bog. Yderligere bør man se på andre såkaldt primitive kulturer, gamle såvel som nye, for at finde paralleller og inspiration, således som det også har været praktiseret af enkelte ægyptologer i løbet af det sidste 100 år. Ved at tage alle disse elementer i betragtning kan vi danne os et mere fuldstændigt, ja et holistisk, billede af, hvad religion og tro betød.

Tid og sted har behov for en nærmere definition. Quirke's øvre grænse går ved tidlig historisk tid omkring 3000 f.Kr. Han sætter den nedre grænse ved 525 f.Kr. og persernes erobring, der markerede begyndelsen til flere hundrede års fremmed indflydelse på den indfødte tankegang. "Det Røde Land" (ørkenen) og "Det Sorte Land" (Nildalen) havde diametralt modsatte leveforhold at byde på, og naturens kræfter, dvs. primært oversvømmelsen eller manglen på samme, havde forskellig indvirkning på beboerne i de to områder, ligesom der var forskel på at leve i byen og på landet. Hvor der er templer og andre større

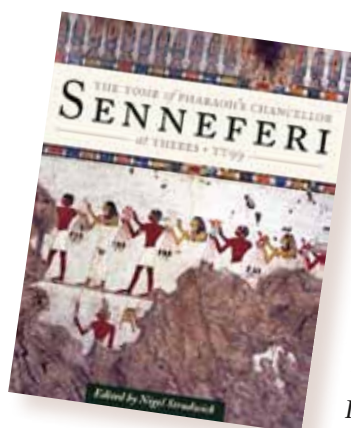
monumenter bevaret varierer meget fra dynasti til dynasti, og ændringer i gravskikke påvirker, hvad der er tilgængeligt på gravpladserne. Forholdene og aspirationerne for de døde afspejler i høj grad det liv, der blev levet på de forskellige lokaliteter til forskellig tid. Det er således problematisk at tale om "det gamle Ægypten" som en homogen masse. Når dertil kommer, at ægypterne ikke havde en "bog", der lå til grund for deres tro, er det derfor en kompliceret opgave at forholde sig til ægyptisk religion. I hele bogen opererer Quirke med begrebet *Kemet*, hvilket er Det Sorte Land, dvs. primært Nildalen, indenfor den givne periode.

Kapitel 2 gennemgår forskellige menneskelige forhold i Kemet, og hvordan de kan ritualiseres og sættes i en større sammenhæng. Det gælder især fødsel og død og de forskellige stadier derimellem, hvor et menneskes liv breddes ud. Det drejer sig om at se det store i det små – eller som kapitlet hedder: "Finding the sacred in space and time".

De øvrige kapitler tager udvalgte, kendte emner op, men med nye indfaldsvinkler og rig anvendelse af arkæologiske kilder og andet materiale: Myter, tempelarkitektur og festivaler; Kaos og ødelæggelse; At opføre sig ordentligt (at leve ifølge *maat*); At have det godt (fysisk og psykisk); At blive til et evigt væsen (er der forskel mellem det, der hører til livet på jorden og i det hinsides?). Kapitlerne kan overlape, og det viser, at vi ikke skal sætte for rigide skillelinjer. Hovedtesen er, at vi ægyptologer i alle forhold skal være opmærksomme på vores egen historiefortælling, se den store sammenhæng og ikke fordreje de kilder, vi forlader os på for at prøve at forstå det sælsomme land.

Anne Haslund Hansen
Niebuhrs Museum. Souvenirs og sjældenheder fra Den Arabiske Rejse 1761-1767
 Forlaget Vandkunsten 2016
 260 s., 349,95 kr.

Carsten Niebuhr var den eneste deltager, der vendte hjem fra den ambitiøse ekspedition med destination Yemen. Ud over sine notater og tegninger hjemsendte og hjembragte han en samling af oldsager, naturalier, manuskripter og etnografica, et mikrokosmos af kuriositeter, som senere blev spredt i forskellige samlinger. Størstedelen af oldsagerne befinder sig på Nationalmuseet. Nu har Anne Haslund Hansen samlet erhvervelserne igen som et virtuelt museum i en udsøgt publikation. Alle genstande er fotograferet på ny, og nogle af dem beskrives her for første gang. Resultatet er en fascinerende, kulturhistorisk beretning om en pioner blandt de tidlige rejsende, som på sin vej passerede gennem oldtidens legendariske lande. Det interessante ved genstandene er ikke deres arkæologiske eller kunstneriske værdi, men det faktum, at de blev samlet af Niebuhr på et så tidligt tidspunkt og under så traumatiske omstændigheder. Det har været spændende at skrive dette værk, og det er ikke mindre fascinerende at læse det.

Nigel Strudwick (red.)
The Tomb of Pharaoh's Chancellor Senneferi at Thebes (TT99)

Oxford 2016
 432 s., £ 70,-
<http://www.oxbowbooks.com/>

Det er ikke hver dag, der foreligger en ny bog om en thebansk embedsmandsgrav. Det er et umådeligt tidskrævende arbejde at udgrave sådan en, at registrere alle fundene og at fotografere vægudsmykningen og gengive den i stregtegning og endelig forfatte en tekst, der får det hele til at gå op i en højere enhed. Nigel og Helen Strudwick og forskellige kolleger arbejdede i årene 1992-2002 i Senneferis grav i Sheikh Abd el-Qurna på vestbredden af Luxor. Senneferi var ansat som kansler ved Tuthmosis III's hof c. 1430 f.Kr., og hans grav ligger oppe på klippesiden blandt de bedste i nekropolen fra det 18. dynasti. Publikationen er i to bind, og her er det første. Vi får baggrunden for Senneferis liv og karriere, gravens historie fra anlægning i oldtiden til udforskning i nyere tid samt en gennemgang af dens vægudsmykning. De fund, der blev gjort i den, kan synes beskedne, men også de har en historie at fortælle om den tids gravskikke.

Sussi Bech og Ingo Milton
Aziru. Skæbnekniven og Aziru. Den hornede gud
 Forlaget Eudor 2016
 80 og 78 sider. 259,50 kr. pr. bind.

Fortællingen om Aziru foregår i Levanten omkring det 13. årh. f.Kr., på samme tid som et handelsskib led skibbrud ved Ulu Burun ved den tyrkiske kyst. Som det også fremgår af det supplerende, faktuelle materiale sidst i hvert bind, har dette været en af inspirationskilderne. Bøgerne henvender sig til børn i 10-14-årsalderen. Aziru anklages for giftdrabet på skatmesteren og flygter til et skib i havnen, der bringer ham ud på en eventyrlig rejse, hvor mange farer lurer. Hjulpet af en magisk kniv og en dejlig pige er der dog en lykkelig slutning i vente. Intrigerne er troværdige, teksten mundret, og Sussi Bechs illustrationer understreger dramatikken og er som altid fyldt med præcise detaljer.

Anne Zeeberg

1930-2016

Den 28. november døde Anne Zeeberg, fem dage før sin 86 års fødselsdag. Anne var ved sin død medlem af Papyrus' redaktion, hvor hendes aldrig svigtende sans for klart sprog og retskrivning kom læserne til gode i mange år. I universitetssammenhæng var Anne først og fremmest den myndige og afholdte leder af 'instituttets' bibliotek. Jeg sætter 'institut' i gåseøjne, for Anne begyndte sin næsten 40 år lange karriere som bibliotekar med blot at bestyre et mindre institutbibliotek, til gavn for et meget lille antal lærere og studerende. Men så tog udviklingen fart. Ægyptologisk Institut blev sammen med Assyriologisk Institut og Nærorientalsk Arkæologi til det blomstrende og succesfulde Carsten Niebuhr Institut, hvis store bibliotek Anne nu styrede med hjælp fra diverse studentermedhjælpere med forskellige specialkompetencer. 10 år senere indlemmede Carsten Niebuhr Instituttet en række andre fagområder (arabisk, iransk, hebræisk, osv.) således at instituttet nu dækkede hele Mellemøsten i fortid og nutid. At integrere og styre det nye kæmpebibliotek var en opgave som Anne løftede med glans, vi fik et formidabelt og veldrevet bibliotek til lige stor glæde for forskere og studenter.

Annes praktiske håndelag kom til fuld anvendelse, da instituttet i hendes tid hele to gange måtte skifte domicil. I midten af 80'erne flyttede vi fra Gråbrødretorv til KUA, hvorfra vi 10 år senere flyttede til bygningen i Snorresgade. Anne var den hovedansvarlige for planlægningen og gennemførelsen af begge flytninger. Hun rekrutterede en mindre skare af entusiastiske studerende, og begge flytninger blev gennemført med næsten militær præcision – og succes. Betænk, at det var en proces, der hver gang varede ca. et halvt år.

Anne elskede sådanne opgaver, men var også en ildsjæl i instituttets almindelige liv. I Snorresgade blev dagligdagen påvirket af, at medarbejdere og studenter nu var fordelt på mange etager i stedet for at være på samme. Anne og jeg havde som de eneste kontor på etagen med biblioteket og studenternes læsesale, og der udviklede sig ret hurtigt et herligt socialt samvær med fysisk base i Annes meget store kontor. Navnlig frokostfællesskabet med deltagelse af enkelte lærere, flere ældre studerende og faste

Anne Zeeberg med sit oldebarn Kalle. Privatfoto.

gæsteforskere var en kilde til al den varme og glæde, man i dag sender folk på kursus for at lære.

Annes utrolige hjælpsomhed og generelle virkestrang hvilede på et omsorgsfuldt af en helt usædvanlig størrelse. Hun måtte være noget for andre. Der var den praktiske hjælp i dagligdagen – men der var også den skjulte økonomiske hjælp til studenter, der havde brug for det. Altid klar til at være til stede i andres liv, altid klar til at komme med råd, hvis man bad hende om det. Anne var et dejligt menneske, som det har været et privilegium og en meget stor glæde at have været venner med i over 50 år.

Paul John Frandsen

Fig. 1 Foto Merete Allen Jensen.

Fig. 2 Foto LM.

Tilbage til Sesebi

Siden artiklen om Amenhotep IV's tempel i Sesebi i forrige nummer (36/2, 2016, s. 4-19) har DÆS været på endnu en rundrejse i Nordsudan. Det gav mulighed for at tage et par supplerende billeder, der glippede sidst, enten på grund af dårlige lysforhold, fordi stedet var utilgængeligt eller fordi de simpelthen blev overset. Det råder vi bod på her.

Det første er et billede af teksten med Nefertitis titulatur, der er en sammenstyknings af de elementer, der kendes andetsteds fra [fig. 1]. Ingen anden dronning har så mange tilnavne, der til sammen giver et følelsesladet idealbillede af Akhnatens hustru: "Arveprinsesse, stor af gunst, ...[sød?] af kærlighed, herskerinde over syden og norden, [som fylder?] paladset med (sin) duft, som knytter sig til(?) ynde, som mangedobler (sin) kærlighed, store kongelige gemalinde, som han elsker...[Nefertiti], liv evigt" (s. 11-12 i artiklen).

Det andet er et fotografi fra krypten. Vi fandt, at nedgangen i gulvet var beskyttet af en stenplade, der dog ikke dækkede den helt. Det var muligt at stikke en arm med et kamera ned i hullet og tage et foto på må og få [fig. 2]. Her kan det anes, at relieffet af Ra-Harakhte, der blev fotograferet af Kate Spence i 2011, sidder på østvæggen af krypten. Øverst skimtes resterne af *hkr*-frisen. Det var ikke muligt at identificere de blokke, der nu ligger spredt på gulvet efter vandalisering af krypten.

Det tredje er resterne af kongens solkapel [fig. 3]. Det ligger i nogen afstand nord for det store, tredelte tempel med de stående søjler. Amenhotep IV anlagde det på en øst-vestvendt akse, med en rampe i hver ende, således at den opgående sol har kunnet tilbedes i bygningens formelle ramme i samme øjeblik man trådte ind i den. Under Sethi I's ombygning af templerne blev orienteringen tilsyneladende ændret til at have indgang fra øst, ligesom templerne.

LM

Fig. 3 Foto LM.

Siden sidst (forår 2016) har vi heldigvis ikke fået nær så mange beretninger om rovgravninger, ulovlige bebyggelser på arkæologiske lokaliteter, salg af antikviteter og andre ødelæggelser i Ægypten. Tværtimod er det de gode nyheder, der fylder mest denne gang. Man kan håbe på, at vi har set det værste nu, og at det begynder at gå fremad for Ægypten og ægypterne. Landet har naturligvis mange andre alvorlige problemer at slås med, og i de lokale, brede lag er det formentlig ikke Ægyptens fortid, der ligger flest på sinde. I et interview fra d. 22. april 2016 fortæller Ægyptens nye antikvitetsminister Khaled el-Anany dog, at han som en af sine ministerielle prioriteter vil arbejde på at skabe "arkæologisk opmærksomhed" i den ægyptiske befolkning, især blandt børn og unge. Ministeren har i øvrigt fortsat

det meget aktive virke, han påbegyndte ved sin udnævnelse tidligere på året, og han har mange planer og ideer for fremtiden. Det bliver spændende at følge. Hele interviewet med ministeren kan læses her: <http://english.ahram.org.eg/News/204200.aspx>

På trods af de mange gode nyheder fra arkæologiens og ægyptologiens verden er Ægypten stadig politisk ustabil, og det står sløjt til med turismen. Det er der selvfølgelig vægtige grunde til, og i mange tilfælde kan man da også med rette mene, at det er landets egen skyld. Men helt rimeligt er det altså ikke, at for eksempel Luxor stort set er tomt for besøgende på femte år i træk. Det går meget hårdt ud over lokalbefolkningen, der er fattigere og mere desperat end nogensinde før.

Luxortemplet en tidlig morgen i 2006. Foto LM.

Giza

UDVIKLINGSPROJEKT PÅ

GIZA-PLATEAUET ER FÆRDIGT

Antikvitetsminister Khaled el-Anany har besøgt Giza-plateauet med Ashraf Mohi, øverste chef for plateauet, for at sikre, at Giza Plateau Development Project, der har eksisteret siden 2009, kører som det skal. Udviklingsprojektet blev indstillet på grund af revolutionen i januar 2011, men sidste år blev der givet grønt lys til at fortsætte arbejdet. Projektets mål er at forbedre sikkerheden på plateauet betydeligt blandt andet med henblik på at gøre den turistmæssige oplevelse bedre. Der er således både bygget en ny administrationsbygning og et nyt besøgscenter samt installeret et moderne sikkerhedssystem med overvågning. Der til kommer et nyt lyssystem, der skal oplyse plateauet om natten.

Sammen med den tidligere antikvitetsminister Zahi Hawass inspicerede el-Anany også projektet #ScanPyramids. Projektlederen Hamada Anwar fortæller, at der er installeret fire teleskoper foran den nordlige og den østlige side af Cheops-pyramiden til at samle de kosmiske stråler, der er i luften. Ad den vej håber projektlederen, at det bliver muligt at undersøge pyramidens indre arkitektur og fastslå, om der er nogen skjulte korridorer eller kamre i pyramiden. Zahi Hawass er udnævnt som chef for projektets videnskabelige komité, som el-Anany har nedsat, og han er ikke umiddelbart imponeret. Han udtaler, at alle tidligere resultater fra #ScanPyramids Project er komplet forkerte, men at det er hans håb, at denne nye teknik vil vise sig at være mere præcis. Han nærer dog ikke de store forhåbninger, men lover at gennemgå alle rapporter og resultater og offentliggøre dem, hvis der mod forventning skulle vise sig noget epokegørende.

Lagt på nettet 2/6 2016

<http://english.ahram.org.eg/News/219142.aspx>

Besøg hos
#ScanPyramids.
Fra nettet.

I oktober 2016 sendte komitéen bag #ScanPyramids en rapport om deres forskning til Zahi Hawass og antikvitetsministeriet. Denne rapport skal nu gennemgås, før der bliver offentliggjort resultater. I komitéen sidder også den amerikanske arkæolog Mark Lehner og tjekken Miroslav Barta.
Lagt på nettet 14/10 2016
<http://english.ahram.org.eg/News/245727.aspx>

Matariya/Heliopolis

RESTER AF TEMPEL FRA 30. DYNASTI

Et ægyptisk-tysk arkæologisk hold har fundet kalk- og sandstensblokke i Matariya i Heliopolis, der viser, at der formentlig har været rejst et tempel på stedet af Nektanebo I fra 30. dynasti (ca. 380 – 363 f. Kr.). Holdets leder Ayman Ashmawy forklarer, at der ud over bemalede relieffer med scener, der viser Nektanebo I, er fundet adskillige arkitektoniske elementer under udgravningerne. Det drejer sig blandt andet om resterne af en nedre mur af sort basalt og en indgangsport til templet i sandsten. Bronzestatuetter af kattegudinden Bastet blev også fundet her. Yderligere har holdet udgravet store stenblokke der indikerer, at der også har stået et tempel rejst af Ramesses II på stedet. Selve dette tempel er endnu ikke lokaliseret.

Dietrich Raue fra Det Ægyptiske Museum på universitetet i Leipzig, som deltager i udgravningerne i Matariya, udtaler, at arkæologerne endvidere fokuserer på et andet område sydøst for Heliopolis-templet. Her er der nemlig fundet et værksted fra det 4. århundrede f. Kr., hvilket er et yderligere bevis på den store aktivitet, der netop i det 30. dynasti var omkring soltemplet i Heliopolis.

Lagt på nettet 5/5 2016

<http://english.ahram.org.eg/News/207152.aspx>

Nektanebo I's kartoucher på blok fra templet i Heliopolis. Fra nettet.

Unas-pyramiden. Foto LM.

Sakkara

UNAS-PYRAMIDEN ER ÅBEN IGEN

Efter at have været lukket i 20 år har antikvitsministeren Khaled el-Anany besluttet at genåbne Unas' pyramide i Sakkara. Det var den franske ægyptolog (og antikvitschef og museumsdirektør i Cairo) Gaston Maspero, der opdagede pyramiden i 1881. Den blev lukket i 1996, da gravkammeret var ved at blive ødelagt af fugt. Efter mange undersøgelser er der nu blevet installeret udstyr, som kan sænke fugtighedsniveauet, og der er kommet moderne belysning i gravkammeret.

Unas' pyramide er lille og syner ikke af meget ved siden af for eksempel Djoser's trinpyramide i nærheden, men den anses for at være en af de vigtigste pyramider på grund af pyramideteksterne i gravkammeret, der her (5. dynasti) optræder for første gang.

Lagt på nettet 26/5 2016
<http://english.ahram.org.eg/News/217699.aspx>

Karnak

TUTHMOSIS III' ANDET ALABASTKAPEL

Templet i Karnak var i det 18. dynasti prydet af en række kapeller til Amons hellige båd anlagt langs den rute, som den hellige procession tilbagelagde på vej til og fra templet, når guden skulle på udflugt til vestbredden eller til templet i Luxor. Traditionen med en sådan "waystation", eller holdeplads, blev grundlagt af Amenhotep I og fortsatte under hans søn, barnebarn og olde-

barn, der hver markerede deres tilhørsforhold til guden ved at bygge et nyt kapel eller bygge videre på et påbegyndt. I alt har vi seks sådanne bygninger på størrelse med en pæn garage, bygget af den karakteristiske, årede alabast. Tuthmosis III byggede to. Resterne af det ene kan stadig ses ved vestbredden af den hellige sø. Det andet fik en noget anden skæbne. Det blev oprindeligt rejst foran den 4. pylon. Barnebarnet Tuthmosis IV byggede sit

Tuthmosis III's alabastkapel i Open Air Museum. Foto LM.

© CNRS-CFEETK 2016

eget lige foran. Oldebarnet Amen-hotep III gemte dem begge indeni i sin 3. pylon, mens stumper blev fundet foran den 9. pylon eller genanvendt i en niche i den 2. pylon. Den lille bygning, der blev taget ud af pylonen i en årrække mellem 1922 og 1954, og som i de mellemliggende år har ligget i et depot, kan nu beundres sammen med sine artsfæller i Open Air Museum. Murene blev bygget op i 2010. Nu er loftspladen på 76 ton(!) blevet sat på. Det foregik ved hejsning ved håndkraft og ved hjælp af midlertidige støttmure. En ituslået dørkarm er blevet isat, og stilladserne er fjernet. LM

<http://www.cfeetk.cnrs.fr/index.php?page=anastylase-chapelle-thoutmosis-iii>

Se også *Papyrus* 29/2, 2009, s. 35 og fig. 5.

Lagt på EEF 29/9 2016

Luxor vestbred

ÅBNING AF PRIVATGRAVE

Også i Luxor, nærmere bestemt på vestbredden i Sheikh Abd el-Qurna og i Deir el-Medina, er der blevet åbnet seværdigheder, der ikke har været tilgængelige længe. I Sheikh Abd el-Qurna drejer det sig om TT 110, en grav som tilhørte Djehuty, der fungerede under Hatshepsut og Tuthmosis III. Derudover er tre spektakulære grave i Deir el-Medina nu igen tilgængelige, nemlig Amonnakht (TT 218), Nebenmaat (TT 219) samt Khaemteri (TT 220), som alle bar titlen "tjener på Sandhedens Sted". Amonnakht og hans to sønner var embedsmænd under Ramesses II.

TT 110 er siden 2012 blevet ryddet for grus og affald og senere restaureret af ARCE (American Research Center in Egypt) i samarbejde med US Agency for International Development (USAID). Graven, som har været kendt i omkring 100 år, er en bemalet grav af den gængse T-form med tværhals og lang gang med tilføjelse af et indre rum med to piller. Adgangen var tidligere gennem en grav ved siden af,

da den oprindelige indgang var blokeret.

De tre velbevarede grave i Deir el-Medina, der blev udgravet i 1920'erne, er blevet restaureret af IFAO (Institut français d'archéologie orientale) i samarbejde med ægypterne. De øvre kapeller til de tre grave ligger side om side. En fælles nedgang fører gennem en korridor til et forkammer, hvorfra der er adgang til tre gravkamre. Det ene er udsmykket i farver, mens de to andre er såkaldt "monokrome grave" med vægmalerier i gult og hvidt med enkelte detaljer i rødt og sort.

Dr Mahmoud Afify, som er leder af den oldægyptiske antikvitetssektor, fortæller, at alle grave har fået nye lys-systemer og ny skiltning ved indgangen. Deir el-Medina-gravene har desuden fået lagt et trægulv, der skal beskytte det originale gulv og gøre det lettere for besøgende at bevæge sig rundt i gravene.

Lagt på nettet 13/5 2016

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=492165390988610&id=336764893195328

Amonnakht's grav (TT 218).

Foto Ministry of Antiquities.

KONGELIGE GRAVE KAN SNART BESØGES IGEN

Det er også planlagt at åbne Sethi I's grav i Kongernes Dal og Nefertaris grav i Dronningernes Dal igen. De to grave har været under restaurering og dermed lukket for den almindelige offentlighed i årevis, med mindre man kunne lægge mange tusind dollars for besøget. Når gravene åbner igen, kan interesserede besøge dem for LE 1.000 pr. person pr. grav. Det må stadig siges at være temmelig pebret for en helt almindelig interesse-rejsende, og om åbningen af Sethi I's og Nefertaris grave vil lokke flere turister til Luxor, som ikke ville være kommet alligevel, er nok usikkert. Ikke desto mindre er åbningen af disse to kongelige grave et led i den plan, der skal skaffe flere turister til Ægypten. Det er nemlig ikke kun lokalbefolkningen, der mangler penge. Også ministeriet må skrabte kiste-bunden, og er i alvorlig pengemangel. Man arbejder derfor også på at nedsætte huslejen på arkæologiske lokaliteter, så caféer, boghandlere og souvenirforretninger kan komme op at stå igen, tjene penge og betale afgifter til ministeriet. De kongelige grave skulle efter planen være åbnet 1. november 2016.

Lagt på nettet 9/6 2016

<http://english.ahram.org.eg/News/222595.aspx>

Sethi I's sarkofag i Sir John Soane's Museum.
Foto Factum Foundation.

KOPI AF SETHI I'S SARKOFAG

Sethi I's grav blev fundet af Belzoni d. 17. oktober 1817. Siden 1980'erne har den været lukket land for turister. Inden for en overskuelig fremtid vil den blive virtuelt tilgængelig på nettet, samt i en facsimilekopi, der installeres ved indgangen til Kongernes Dal. Yderligere er det blevet annonceret, at et begrænset antal billetter til den originale grav fra november 2016 vil som ovenfor nævnt blive udbudt til salg for den fyrstelige sum af L.E.1000.

Theban Necropolis Preservation Initiative, oprettet i 2014, er en organisation bestående af Den Ægyptiske Antikvitets-tjeneste, Factum Foundation for Digital Technology in Conservation i Spanien og Universitetet i Basel, der har taget fat på at kortlægge graven og al dens udsmykning. Det gælder naturligvis også de fragmenter af vægudsmykning, der blev skåret ud i begyndelsen af det 19. århundrede. To store paneler befinder sig i henholdsvis det arkæologiske museum i Firenze og i Louvre og mindre stykker bl.a. i British Museum.

Sethi Is meget store, kartoucheformede alabastsarkofag er udstillet i det meget lille kælderlokale i Sir John Soane's Museum i Lincoln Inns Fields i London. Efter at British Museum takkede nej til at købe den af Belzoni, slog Sir John til i 1824 (£2000 var prisen), og han fejrede dens ankomst året efter med et party med 890 gæster i skæret af 300 olielamper. Nu er en nøjagtig kopi ved at blive udført for at blive opsat i kongens kopigrav. Sarkofagen blev i foråret gennemfotograferet af Factum Foundation støttet af en privat donation. Over 4500 fotografier skulle der til for at danne råmaterialet til en 3D model, der skal være en del af et projekt ved navn "Digital Soane" med forventet offentliggørelse senere på året. Den skal danne grundlaget for den fysiske rekonstruktion af sarkofagen, som også vil støtte sig til de angivelser af farver, der findes på tidlige tegninger af den.

LM

http://www.factum-arte.com/lib/kcfinder/upload/files/Soane_Sarcophagus_JSM/Sarcophagus_Scanning.pdf

Boswellia mod slidgigt?

I TV-programmet "Kontant" på DR1 d. 20. oktober 2016 var emnet lægemidler baseret på "naturlige" ingredienser, bl.a. ingefær og hyben til at behandle slidgigt. Yderligere omtaltes en "afrikansk plante" ved navn boswellia,

Olibanum. Foto LM.

der skulle have samme gode effekt, dog ikke nødvendigvis i samme pille som de to øvrige. Nok hører boswellia til planteriget, men den er snarere en stor busk eller et træ, der producerer en harpiks, som i tørret form anvendes som røgelse, og hvoraf der yderligere kan destilleres en æterisk olie. Røgelsen er af den specifikke, hvide art, der også kaldes olibanum ("den mælkehvide"), og som på engelsk går under navnet "frankincense". Boswellia er medlem af familien *Burseraceae*, hvoraf fire udsondrer den anvendelige harpiks, hjulpet godt på vej af et snit i barken. Træerne gror i Somalia og Eritrea, på den arabiske halvø samt i Indien, hvor især *Boswellia serrata* har været anvendt i ayurvedisk medicin. Det synes også at være den, der er en ingrediens i nogle af de helsemidler, der forhandles på internettet, og som blev omtalt i programmet.

Alt dette er relevant for det gamle Ægypten, fordi landet importerede tonsvis denne røgelse fra landet Punt (det sydøstlige Sudan på grænsen til Eritrea) som råvare til brug i tempelkulten og til videre forarbejdning i fremstilling af duftende salver og medikamenter. Den var bl.a. en vigtig ingrediens i duftsubstansen kyphi, hvor den tidligste opskrift går tilbage til 1500 f.Kr. (Papyrus Ebers). Selv om de gamle ægyptere led af slidgigt (det fremgår af deres mumier), er der ikke umiddelbart noget, der tyder på, at de specifikt brugte boswellia til at behandle den, selv om duften af røgelse kan have lindret symptomerne. Kunne de gamle ægyptere destillere og dermed producere æterisk olie? Kyprioterne mestrede kunsten i det 2. årtusind f.Kr., så muligheden foreligger, selv om der (endnu) ikke er bevis for, at ægypterne havde opdaget den teknik.

LM

Om boswellias egenskaber:
<https://en.wikipedia.org/wiki/Frankincense>

Om den ægyptiske vinkel: L. Manniche, *Sacred Luxuries. Fragrance, Aromatherapy & Cosmetics in Ancient Egypt*, London 1999.

Mere om slidgigt: Anne Austen fra Stanford University i Californien har studeret eksempler på slidgigt i Deir el-Medina og har fundet højere forekomst af gigt i knæ og ankler hos mænd end hos kvinder, formodentlig forårsaget af deres anstrengende vej til og hårde arbejde i Kongernes Dal.
<http://www.sciencemag.org/news/2016/11/steep-commute-gave-ancient-egyptian-workers-osteoarthritis>
 Lagt på EEF 24/11 2016

Sedeinga, Sudan

Arbejdet med at rydde op i stenbunken omkring den stående Hathor-søjle i dronning Tejes tempel i Sedeinga (se Siden Sidst i forrige nummer af Papyrus) fortsætter. I november i år var flere blokke blevet anbragt på deres midlertidige podier, bl.a. et fornemt Hathor-hoved fra en af kapitælerne. Vest for templet ligger en stor gravplads fra den tid, hvor Napata og senere Meroe var hovedstad, der også udforskes af det franske hold. Ved de senere grave er fundet omkring 35 små pyramider. I en af de tidligere grave blev i 2012 fundet en genbrugt blok fra dronning Tejes tempel med et relief af Amon-Ra og guden Nebmaatra (Amenhotep III's eget navn), hvoraf en kartouche er synlig. Det viser, at dronningens tempel var ødelagt omkring 600 f.Kr. Men det var da også omkring 700 år efter at det blev bygget.

Om den genbrugte blok
https://issuu.com/sudarchrs/docs/s_n17_rilly_francigny
 LM

Historien om Jesu hustru

I 2012 var medierne meget optaget af et papyrusfragment, publiceret af Karen King fra Harvard Universitet, der tilsyneladende mere end antydede, at Jesus havde været gift. Allerede dengang var der spekulationer om, at fragmentet med sin uklare proveniens kunne være et moderne falsum. I *Papyrus* 33/1, 2013, s. 34-41 bragte vi en uddybende artikel af Rune Nyord om emnet og de involverede faldgruber:

Dronning Tejes tempel
 november 2016. Fotos
 Merete Allen Jensen.

http://daes.dk/nytsite/wp-content/uploads/2015/01/Papyrus13_1.pdf.

Nu viser det sig, at ophavsmanden sandsynligvis var en Walter Fritz, en tidligere ægyptologistuderende ved Freies Universität i Berlin, der havde begået en artikel i *Studien zur Altägyptischen Kultur* 18, 1991 om dateringen på et af Amarna-brevene, hvis substans var kopieret fra hvad han havde samlet op under sin professor, Jürgen Osings forelæsninger. Kort efter dukkede han op som leder af et Stasi-museum i det tidligere Østberlin, og i 1990'erne blev han medejer af et bilreservedelsfirma i Florida, som gik bankerot i 2008. Journalisten Ariel Saber satte sig for at rydde op i den mudrede historie. Konfronteret med den meget lange efterforskning indrømmede Fritz omsider at være ejer af papyrusfragmentet, men ikke at have fabrikeret det. Afsløringen, publiceret i *The Atlantic*, juli-august 2016 med alle de saftige detaljer, der inkluderer Fritz' pornografiske entrepriser og hans forskellige mulige motiveringer for at invol-

vere sig i falskneriet, drager paralleller til *Da Vinci-mysteriet*.

Rune Nyord mener (personlig meddelelse 21/10 2016), at Sabers artikel "nok har overbevist de sidste om, at fragmentet må siges at have en yderst tvivlsom baggrund. I hvert fald havde de dagen efter et kort interview med Karen King selv, der for første gang medgiver, at sagens kendsgerninger peger i retning af et falsum <http://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/06/karen-king-responds-to-the-unbelievable-tale-of-jesus-wife/487484/>.

Også på den hjemmeside, Harvard Divinity School har oprettet om sagen <http://gospelofjesusswife.hds.harvard.edu/introduction> kom dekanen efterfølgende med en officiel udtalelse med henvisning til artiklen og interviewet i *The Atlantic*. Der har jo hele tiden været detaljer ved dokumentet og dets historie, der så noget uldne ud, men med hele oprulningen af den farverige baggrund, og påvisningen af, hvor

mange af de detaljer, Karen King oprindeligt fik serveret, der begynder at tage sig ud som det pure opspind, må man vist konkludere, at det hele ligner et elaborat svindelnummer. Om det så også omfatter selve fragmentet, der jo klarede sig igennem de naturvidenskabelige undersøgelser i 2014 uden at der blev opdaget oplagte uregelmæssigheder, er jo i princippet en anden sag, men det begynder at virke meget sandsynligt, at også det er falsk (men altså udført på gammel papyrus med en autentisk blæk-opskrift og på en måde, der ikke efterlod tydelige spor på de beskadigede dele af fragmentet). Det er jo en væsentlig krølle at få med i forhold til min oprindelige artikel – der jo heldigvis tog behørigt højde for den mulighed!"

LM

<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/07/the-unbelievable-tale-of-jesus-wife/485573/>

Museumsnyt

Mallawi Museum er åbnet igen

Mallawi Museum i Minya i Mellem-ægypten blev ødelagt under optøjer i august 2013, da militæret afsatte præsident Muhammad Mursi. Siden da har inspektører arbejdet på at redde så meget af museets bestand som muligt og genopbygge de dele af museet, der var blevet ødelagt. Det er lykkedes inspektørerne at redde 900 genstande ud af i alt 1050. Udstillingens design er blevet opdateret, og museets vægge og gulve er blevet rensede. Museumsleder Elham Salah fortæller, at udstillingen fokuserer på Ægyptens identitet og ægypternes loyalitet over for deres land. Det er et lokalt firma, som i samarbejde med den ægyptiske hær og antikvitetsministeriet har stået for genopbygningen af museet.

Lagt på nettet 19/8 2016
<http://english.ahram.org.eg/News/239149.aspx>

Vandalerne, som plyndrede og ødelagde Mallawi Museum og dræbte en museumsmedarbejder, stjal stort set alle genstande på museet, som de kunne bære derfra. Ting, der var for store og tunge, blev slået i stykker eller brændt af. De stjålne genstande stammede fortrinsvis fra den græsk-romerske periode og bestod af smykker, ushabti-figurer, mønter, keramik, papyri, trækister og statuetter af Osiris, Isis, Hathor og Thot.

Kort efter angrebet publicerede UNESCO en liste over de stjålne genstande på både arabisk og engelsk, og i løbet af nogle år lykkedes det myndighederne at få indsamlet stort set alle stjålne effekter igen. En 32 cm høj kalkstensstatue af en Amarna-prinsesse (ofte tilskrevet Ankhesenamun, senere gift med Tutankhamon) kom tilbage allerede i december 2013, da den blev fundet til salg i en suq i Cairo, og en

Amarna-prinsesse. Foto Mallawi City Museum.

mand blev arresteret i Giza, da han forsøgte at sælge 13 genstande fra museet. Mange antikviteter kom i øvrigt retur til museet fra lokale, efter at myndighederne havde udlovet en lille dusør for hver returneret genstand – og frit lejde i øvrigt.

Det nyistandsatte museums mål er at promovere Minyas historie fra faraonisk til islamisk tid. Museet, der åbnede i 1963, huser fund fra lokaliteter i Minya-området, hvilket inkluderer byen Hermopolis.

Lagt på nettet 23/9 2016

[http://theartnewspaper.com/news/museums/egypt-s-mallawi-museum-reopens-with-looted-collection-mostly-restored-/](http://theartnewspaper.com/news/museums/egypt-s-mallawi-museum-reopens-with-looted-collection-mostly-restored/)

<http://www.archaeology.wiki/blog/2013/12/09/amarna-girl-returns-to-mallawi-museum/>

Stor samling flyttet til Grand Egyptian Museum (GEM)

Det nye ægyptiske museum begynder virkelig at tage form nu. Grand Egyptian Museum (GEM), der ligger ved Giza Plateauet, har netop modtaget 418 genstande, der stammer fra kong Djosers tid. Genstandene skal tilses af konservatorer og restaureres, inden de skal udstilles permanent på GEM. Osama Abdel Kheir fra GEM fortæller, at genstandene, der hidtil har været opbevaret på Det Ægyptiske Museum i Cairo på Tahrirpladsen, blandt andet består af alabastkrukker, som var en del af Djosers gravudstyr. Andre genstande, der er blevet transporteret til GEM, består af en granitstatue af Nektanebo I, en samling af kalkstenssarkofager fra sentiden, en samling af amuletter og alabastkrukker fra prædynastisk tid samt en statue af Isis, der giver Horus bryst. En såkaldt blød åbning af GEM forventes i 2018.

Lagt på nettet 8/8 2016

<http://english.ahram.org.eg/News/238224.aspx>

UDSTILLINGER

"Queens of the Nile"

i Museum van Oudheden, Leiden

Udstillingen, der bl.a. rummer Glyptotekets Amarnaprinsessehoved, kører til den 17. april 2017 og ledsages af et katalog (kan læses gratis online – på hollandsk) redigeret af Olaf Kaper. <http://www.rmo.nl/tentoonstelling/koninginnen-van-de-nijl>
<https://www.sidestone.com/books/koninginnen-van-de-nijl>

"Tutankhamun.

Graven og skattene"

der har turneret verden over, også i Malmø i 2013, kommer nu til Sveriges hovedstad. Den kan ses i Magasin 9, Frihamnsgatan 66, 115 66 Stockholm til april 2017.

<http://www.tutankhamun.se/>

NETNYT

Dæmonerne er løs på nettet

Universitetet i Swansea og universitetet i Bonn står bag en ny spændende dæmondatabase, der netop er kommet online i en såkaldt beta-version, hvilket betyder, at databasen er testet internt, og at man nu ønsker andre brugeres input. Dæmonprojektet så dagens lys i 2013 og undersøger dæmonernes verden i Mellemste og Ny Rige. Termen "dæmon" dækker over de ånder, vogtere, monstre og andre overnaturlige skabninger (både gode og onde), der svævede i sfæren mellem guder, mennesker og konge. Det er Zuzanna Bennett og Kasia Szpakowska fra Swansea og Felicitas Weber fra Bonn, der er hovedkræfterne bag databasen, som altså allerede nu er søgbar. En meget omfattende bibliografi samt uddrag fra en dæmonkongres tidligere på året er også tilgængelig på siden.

Læs mere og find dæmonerne selv på <http://www.demonthings.com/demonbase/>

Foto Tine Bagh.

Historiske Dage 2017

Messen finder sted i weekenden 25. - 26. marts i Øksnehallen i København. DÆS vil have sin egen stand, der er muliggjort gennem et generøst tilskud fra Atlantis Rejser, fra indtægter fra en bogauktion og fra tombola og auktion under DÆS' julefest d. 6. december. Tak til alle bidragydere!

Opet-templet i Karnak online

Hele udsmykningen af Opet-templet i Karnak vinkelret på og ved siden af Khonsu-templet er nu tilgængelig på nettet sammen med tekster, bibliografi og ældre fotos. I denne gådefulde bygning, hvis udsmykning blev afsluttet af Ptolemaios VIII, foregik forvandlingen af den døende Amon til Osiris, som derpå blev optaget i sin moder Opets krop for slutteligt at genopstå som Horus i form af den opgående sol. En alternativ beretning, som det atter lykkedes ægypterne både at udtænke, beskrive og illustrere for at sikre verdens fortsatte eksistens.

LM

<http://www.cfeetk.cnrs.fr/index.php?page=temple-opet-en-ligne>

Lagt på EEF 25/11 2016

Skaktgravene i Wadi Bairiya. Den Glitrende Atens hustruer og hofdamer og deres familiegrave

Piers Litherland

Papyrus Carlsberg 8:

Ægyptiske øjenremedier i den senere medicinske tradition

Sofie Schiødt

Barselstrømmer

Lise Manniche

Boganmeldelser

Lise Manniche

Tilbage til Sesebi

Lise Manniche

